

Univerzitet u Sarajevu
Filozofski fakultet

Prijedlog metapodataka potrebnih za mapiranje bosanskih latinista

Završni magistarski rad

Kandidat:

Ivana Milošević

Mentor:

Prof. dr. Senada Dizdar

Sarajevo, 2022.

Univerzitet u Sarajevu
Filozofski fakultet
Odsjek za komparativnu književnost i informacijske nauke

Prijedlog metapodataka potrebnih za mapiranje bosanskih latinista

Završni magistarski rad

Kandidat:

Ivana Milošević

Mentor:

Prof. dr. Senada Dizdarević

Sarajevo, 2022.

SADRŽAJ

1. Uvod.....	1
1.1. Ciljevi istraživanja (društveni i naučni).....	3
1.2. Metode istraživanja.....	3
1.3. Struktura rada	3
2. Književno stvaralaštvo na latinskom jeziku u Bosni i Hercegovini	4
2.1. Period do 1463. Godine	4
2.2. Period osmanske uprave u Bosni i Hercegovini	11
2.2.1. Latinski jezik u školama i učilištima	11
2.2.2. Latinski jezik u administraciji i diplomaciji	14
2.2.3. Književni rad bosanskohercegovačkih latinista.....	21
3. Stara i rijetka knjiga	36
4. Metapodaci.....	39
5. Standardi za opis stare knjige	41
5.1. ISBD- objedinjeno izdanje	42
6. Projekat digitalizacije hrvatskih latinista- primjer dobre prakse.....	46
7. COBISS BiH	52
7.1. Rezultati pretraživanja BH latinista u COBISS BiH	55
8. Zaključak	63
9. Popis slika	64
10. Literatura.....	65

1. Uvod

Tema ovoga rada „*Prijedlog metapodataka potrebnih za mapiranje bosanskih latinista*“ predstavlja izazov ukoliko se ima u vidu da se stoljećima na prostorima današnje Bosne i Hercegovine susreću razni aspekti upotrebe latinskog jezika i to ovisno o potrebama i ciljevima koje se htjelo postići, kao i o poznavanju latinskog jezika. Zapravo se pod pojmom bosanski latinisti podrazumijevaju pisci koji su stvarali na latinskom jeziku na prostoru BiH. Same početke latinske pismenosti u Bosni i Hercegovini treba tražiti u misionarskoj djelatnosti i procesu kristijanizacije tog područja u ranom srednjem vijeku, a u kulturnom pogledu u uticaju tzv. karolinške renesanse u najširem smislu. Bitno je spomenuti da je i antičko razdoblje također ostavilo brojna svjedočanstva, posebno u obliku latinskih epigrafičkih spomenika.¹ Svakako da su najveći prinos proučavanju, ali i njegovanju latinske pismenosti u Bosni i Hercegovini kroz stoljeća dali njeni franjevci u cjelini. Franjevci su u Bosnu došli krajem 13. stoljeća i nedugo zatim u Srebrenici izgradili svoj prvi samostan po kojem je kasnija redodržava nazvana Bosna Srebrenika ili Bosna Srebrena (lat. *Bosna Argentina*). U početku su pripadnici franjevačkog reda bili uglavnom stranci, ali ubrzo je među inim i zbog zahtijeva domaćeg plemstva preovladao domaći kler.

Upotreba latinskog jezika u Bosni i Hercegovini se može podijeliti na tri razdoblja:

1. *Vrijeme narodnih vladara,*
2. *Doba osmanske vlasti,*
3. *Razdoblje Austro-Ugarske i dviju Jugoslavija.*²

S obzirom na korisnike latinskog jezika najjednostavnija je podjela na:

1. *Civile,*
2. *Redovnike (franjevce, isusovce, trapiste)*
3. *Redovna crkvena hijerarhija.*³

---

¹ Basler, Đuro, Grčko-latinska pismenost, Pisana riječ u Bosni i Hercegovini (od najstarijih vremena do 1918. godine, str. 37-45

² Knezović, Pavao, 2014, *Polivalentnost latinskog jezika u Bosni i Hercegovini*, Kroatologija 4(2013)1-2, str. 24.

³ Ibidem.

Prema mjestu, čime se određuje i vrsta kvantitativne i kvalitativne upotrebe latinskog jezika, to su *pisarne ili kancelarije na dvorovima velikaša, banova i naposljetku kraljeva, zatim školstvo, najčešće povezano sa samostanima, te upotreba u nauci i književnim ostvarenjima*. Trajna upotreba latinskog jezika na bosanskohercegovačkim prostorima može se pratiti od desetog stoljeća.

Potreba za čuvanjem, zaštitom, organiziranjem ali i otvorenim pristupom dokumentima, rukopisima, knjigama i drugim materijalnim svjedocima opće i kulturne historije postaje sve izraženija. Polazeći od značaja kuturnog i historijskog naslijeđa, ova civilizacija nastoji izgraditi sistem u kojem će sve što je nastalo i nastaje biti adekvatno zaštićeno i dostupno za korištenje u naučne, obrazovne i kulturne svrhe. U odnosu na različite mogućnosti materijalne destrukcije, kao mjesto sigurne pohrane i čuvanja kulturnog naslijeđa i sjećanja javlja se digitalni arhiv- digitalni repozitorij. Stoga je i osnovna namjena rada da se ponudi set metapodataka za izgradnju digitalnog repozitorija/arhiva bosanskih latinista. Na osnovu zapisa prisutnih u COBISS sistemu mapirali smo autore i njihova djela što je osnova za izradu metapodataka bh latinista. Mišljenja smo da bi takva e-zbirka služila za naučno istraživanje stare i rijetke knjige, a istovremeno bi služila očuvanju važnog dijela bosanskohercegovačke baštine te povećanju dostupnosti te baštine. U tom smislu kao uzor bi nam mogla poslužiti zbirku digitaliziranih tekstova hrvatskih latinista- *Croatiae auctores Latini*.⁴

Prijedlog metapodataka potreban za mapiranje djela bosanskih latinista bazira se na period između *desetog i devetnaestog stoljeća*. Što se tiče teritorija, smatramo da je nužno neko vrijeme slijediti granice franjevačke provincije koja je tvorila nedjeljivu zajednicu. U razdoblju poslije 1878. godine kada Bosna i Hercegovina dolazi pod vlast bečkoga cara i postaje dio toga velikog carstva, od tada je i na bosanskohercegovačkom prostoru odnos prema upotrebi latinskoga jezika jednak kao i u svim ostalim dijelovima carstva.

Ukratko se može zaključiti da je upotreba latinskoga u svako doba bila raznovrsna te da je on kontinuirano upotrebljavan tijekom navedenih stoljeća. Najizrazitija je njegova upotreba u školstvu i diplomaciji, zatim u naučnim disciplinama (filozofija, teologija, povijest itd.), ali postojala su sretnija vremena u kojima su visoke domete dosegla i književna ostvarenja poput Ogramićeva, zatim Lastrićeve propovijedi, te u 19. stoljeću (konkretnije između 1825. i 1856.) prigodne pjesme na latinskom jeziku.

---

⁴ Vidjeti: <http://croala.ffzg.unizg.hr/>. Pristupljeno dana 23.02.2021. godine.

1.1. Ciljevi istraživanja (društveni i naučni)

Cilj ovoga rada jeste da obradi historijski pregled bosanskohercegovačke književnosti pisane latinskim jezikom, obrađujući *značajnije autore navodeći njihova djela i barem osnovne podatke iz života pisane ostavštine* što će biti polaza osnova za njihovo mapiranje i analizu u COBISS sistemu BiH. U radu ću se fokusirati na deskriptivne metapodatke za opis građe koji bi mogli biti od interesa za izradu digitalnog repozitorija bosanskohercegovačkih latinista. Izrada repozitorija omogućila bi efikasnije čuvanje stare građe od uništenja, imali bi mogućnost većeg pristupa toj građi, jer bi repozitorij bio u slobodnom pristupu i time doprinjeli globalnim trendovima razvoja otvorene nauke.

1.2. Metode istraživanja

Imajući u vidu problematiku koja se istražuje u ovom radu, koristili smo nekoliko istraživačkih metoda: metod *analize sadržaja*, koji se koristio prilikom analize djela bosanskih latinista, zatim *historijski metod* koji je u svojoj osnovi kritički metod jer se pomoću njega teži eksplikaciji istraživane pojave primjenjujući kritičko preispitivanje izvorne historijske dokumentacije i *metod komparacije* za izučavanje sličnosti i razlika određenih „pojava i sadržajnih analiza zapisa o tekstovima“.

1.3. Struktura rada

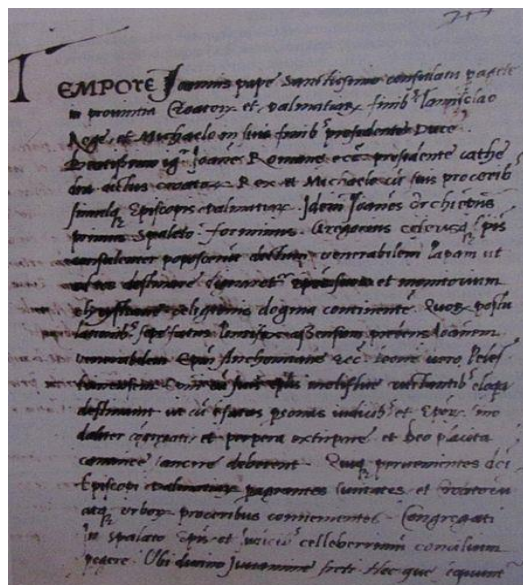
Rad je podijeljen (pored uvodnog dijela, zaključka i bibliografije) na *pet tematskih cjelina* :

1. Autori i djela bosanskih latinista u vrijeme narodnih vladara,
2. Autori i djela bosanskih latinista u doba osmanske vlasti,
3. Prikaz pozitivnih primjera formiranja digitalne zbirke ovakvih tekstova , te njen značaj u za očuvanje kulturne baštine.
4. Obrada stare i rijetke knjige,
5. Izrada metapodataka prema ISBD-u i normiranje imena latinista.

2. Književno stvaralaštvo na latinskom jeziku u Bosni i Herecegovini

2.1. Period do 1463. Godine

Kada se govori o početku upotrebe latinskog jezika sadašnjih naroda koji nastanjuju Bosnu i Hercegovinu, autori se referiraju na 925. godinu i pismo pape Ivana X, koje je on uputio kralju Tomislavu i humskom knezu Mihovilu: „*dilecto filio Tamisclavo, regi Crouatorum, et Michaeli, excellentissimo duci Chulmorum*”⁵. U navedenom pismu papa podsjeća biskupe, župane, čitav kler i sav narod što prebiva u Sklavoniji i Dalmaciji (*per Sclavoniam et Dalmatiam*) kako niko ne dvoji da su – „Kraljevstva Slavena (*Sclauenorum regna*) među prvima pribrojena apostolskoj i sveopćoj crkvi kad su od svoje kolijevke primili hranu propovijedi apostolske Crkve s majčinih mlijekom (...) nauk vjere jednako kao i književnu naobrazbu na onom, dakako, jeziku na kojem je njihova majka, apostolska crkva, ostala okićena kao svećeničkim povezom“.⁶

Slika 1.

Pismo pape Ivana X kralju Tomislavu

Navedeni izvor predstavlja tvrdnju da su počeci književne pismenosti u kraljevstvima Slavena, tj. na onim prostorima kojima su tada vladali kralj Tomislav i knez Mihovil, bili na

⁵ „Ljubljenomu sinu hrvatskomu kralju Tomislavu i veoma uzvišenomu humskomu knezu Mihovilu“.

⁶ „Quis enim ambigit Sclavorum regna in primitiis apostolicae et universalis ecclesiae esse conumerata, cum a cunabulis escam praedicationis apostolicae ecclesiae perceperunt cum lacte carnis, (...) sicut doctrinam pariter et litterarum studia in ea videlicet lingua in qua illorum mater apostolica ecclesia infulata manebat“.

latinskom jeziku. U daljnjem tekstu toga pisma njih papa potiče kao svoje veoma drage sinove da svoju djecu već u njihovoj najmlađoj dobi, od kolijevke prinose Bogu u naobrazbi,⁷ a ta se naobrazba odvija na latinskom jeziku. Osim tog jamstva da su počeci (*a cunabulis*) bosanskohercegovačke pismenosti bili na latinskom jeziku, iz toga papinog pisma može se zaključiti da su se ti počeci događali uporedo ili istovremeno s primanjem nauka vjere (*doctrina*) preko propovijedanja apostolske Crkve. U tom pismu papa također progovara i o vremenu kad je apostolska Crkva počela katolike hraniti naukom: „*cum a cunabulis escam*⁸ *praedicationis apostolicae ecclesiae perceperunt cum lacte carnis, sicut Saxones novo tempore a nostro antecessore piae memoriae Gregorio papa*“.⁹ Spominje, dakle, papu Grgura II. (715–731), „koji je poslao Bonifacija u Njemačku da tamo djeluje kao učitelj i izgrađuje crkvu“.¹⁰

Ako se i ne zna kada su prije pape Grgura II. propovjednici apostolske Crkve poučavali katolike o nauku vjere i latinskoj pismenosti, nedvojbeno je da su 641. došli u kontakt s opatom Martinom kojeg je njima poslao papa Ivan IV. da od njih otkupi zarobljene kršćane i sakupi relikvije svetaca te ih donese u Rim. Za obavljanje tih delikatnih poslova papa je opatu dao mnogo novaca (*multas pecunias*). Opat Martin i njegova pratnja, otkupljujući zarobljenike i relikvije svetaca komunicirali su sa tim tadašnjim poganima (*gentes*), a to je moglo biti jedino na latinskom. Među otkupljenim relikvijama svetaca na prvom se mjestu spominje sv. Venancije, čija se memorija nalazila u Delminiju (današnji Tomislavgrad).¹¹ To znači da je opat Martin ili neko iz njegove pratnje tada boravio u Delminiju da bi od tamošnjih, najvjerojatnije vojnih vlasti, otkupio moći sv. Venancija. Tako se na osnovu savremenih izvora može utvrditi kako je najkasnije 641. g. došlo do prvih kontakata stanovnika današnjih bosanskohercegovačkih prostora s govornicima latinskog jezika. Sama činjenica da se kapelica s prekrasnim mozaikom na kojem su prikazani sveci, čije je moći opat Martin donio u Rim, naziva kapelicom sv. Venancija, kao i to da ga savremeni izvori

---

⁷ „Unde hortamur vos, o dilectissimi filii, ut vestros tenerrimos pueros a cunabulis in studio litterarum Deo offeratis“. Šišić, Ferdo. 1914. Priručnik izvora hrvatske historije. dio I, čest 1. (do god. 1107). Zagreb: Kr. hrv.-slav.-dalm. zemaljska vlada, str. 214.

⁸ *Esca carnis* je mesna, krepka hrana kojom se hrane odrasli ljudi, tj. nakon hranjenja majčinim mlijekom.

⁹ „Kad su od svoje kolijevke primili hranu propovijedi apostolske crkve s majčinim mlijekom, kao Sasi u novije vrijeme od našeg prethodnika blažene uspomene pape Grgura“. Šišić, Ferdo. Priručnik izvora hrvatske historije. dio I, čest 1. (do god. 1107). Zagreb: Kr. hrv.-slav.-dalm, Zemaljska vlada, 1914.

¹⁰ Katičić, Radoslav. *Litterarum studia - Književnost i naobrazba ranog hrvatskog srednjovjekovlja*. Zagreb: Matica hrvatska, 1998, str. 157.

¹¹ *Ibidem*.

navode na prvom mjestu, jasno pokazuje da je njegov kult među Delmatima bio veoma poznat i ugledan.¹²

Slijede nakon toga stoljeća, a o čijem smo razvoju pismenosti lišeni pouzdanih dokaza. Može se poći od općeprihvaćenog i pouzdanog: „Latinica je krsno pismo Hrvata, preko nje i latinskoga jezika primili su kršćanstvo.

Taj je latinitet na području vlasti kneza Mihovila, kojega spominje papa Ivan X kao adresata, „... taj nam je latinitet u 10. stoljeću predstavljen samo malim ulomkom jednoga natpisa. Uklesan je na arhitravu¹³ od kojega se našao komad na mjestu crkve svetoga Jure kod Janjine na Pelješcu i datiran je po stilskim elementima svojega ukrasa. Očuvani dio toga natpisa glasi: *In (n)omine Domini ego Pet[rus...]* - U ime Gospodnje ja Petar... To nije mnogo, ali je vrlo znatno jer pokazuje kako je papina opomena da se nikako ne zanemare *litterarum studia* na latinskom jeziku doista bila upućena ne samo kralju Tomislavu nego doista i knezu Mihovilu“.¹⁴

U ranom srednjem vijeku Bosna i Hercegovina se ne razlikuje od pokrajina u Hrvatskoj kada je u pitanju broj i raspored crkava. Dosad ih je poznato 36, a u njihovim se ruševinama pronalaze ranoromaničke skulpture i poneki natpis koji je najčešće na latinskom:

- U crkvi sv. Petra (Rapovine kod Livna) iz 9. st. na fragmentu oltarne pregrade „*ferre dignatus est ad honore[m] beati Petri ap[osto]li pro remedio anim[a]e su[a]e hunc te[m]pl[um] D[e]i [h]umiliter*“ („Udostojao se podići na čast blaženoga Petra apostola za spas svoje duše ovaj hram Božji ponizno“);

---

¹² Za papu Ivana IV. Liber pontificalis donosi: „Ioannes, natione Dalmata, ex patre Venantio scholastico, sedit annum unum, menses novem, dies XVIII. Hic temporibus suis misit per omnem Dalmatiam seu Istriam multas pecunias per sanctissimum et fidelissimum Martinum abbatem propter redemptionem captivorum, qui depredati erant a gentibus. Eodem tempore fecit ecclesiam beatis martyribus Venantio, Anastasio, Mauro et aliis multis martyribus, quorum reliquias de Dalmatia et Istria adduci praeceperat, et recondidit eas in ecclesia supra scripta iuxta fontem Lateranensem, iuxta oratorium beati Ioannis evangelistae, quam ornavit, et diversa dona obtulit. – Ivan, podrijetlom Dalmatinac, od oca Venancija skolastika, sjedio je [na svetoj stolici] jednu godinu, devet mjeseci, osamnaest dana. Taj je u svoje vrijeme poslao po svoj Dalmaciji i Istri mnogo novca po nadasve svetom i vjernom opatu Martinu radi otkupa zarobljenika koje su bili odveli u plijen pogani. U isto vrijeme izgradio je crkvu svetim mučenicima Venanciju, Stašu, Mavru i mnogim drugim mučenicima kojih je moći naredio da se dopreme iz Dalmacije i Istre i pohranio ih je u crkvi koja je gore spomenuta kraj lateranske krstionice, kraj oratorija svetoga Ivana evanđeliste. Nju je ukrasio i prinio je u njoj mnoge darove“. Katičić, Radoslav. 1998. *Litterarum studia - Književnost i naobrazba ranog hrvatskog srednjovjekovlja*. Zagreb: Matica hrvatska, str. 257.

¹³ Arhitrav ili epinus je arhitektonski izraz za gredu koja stoji na ehinusu i kapitelu na klasičnim trupovima. Arhitrav je niža komponenta glavnog vijenca klasičnog sklopa koja se sastoji od arhitrave, friza i vijenca.

¹⁴ Katičić, Radoslav. 1998. *Litterarum studia - Književnost i naobrazba ranog hrvatskog srednjovjekovlja*. Zagreb: Matica hrvatska, str. 189.

- Na ulomku predoltarske grede pronađene u selu Grebac (na cesti Livno – Bosansko Grahovo): „*operas XPM*“ (“djela Krista”);
- Na fragmentu predromaničkoga zabata pronađenoga u ruševinama džamije Perkušice (Livno): „*hunc te[m] pl[um] D[e]i [...]umiliter*“ (“ovaj hram Božji ponizno”).
- U Gornjim Vrbljanima (kod Ključa) pronađen je luksuzni brončani jezičac s pozlatom franačkoga porijekla (sredina 8. st.) s natpisom: „*S[an]c[tu]s s[an]c[tu]s s[an]c[tu]s D[omi]n[us] S[a]b[aoth]*“ (“Svet, svet, svet Gospodin Sabaot”) (Zirdum 2007, str. 84–90).

Ako i ne postoji opis srednjovjekovnih kancelarija bosanskih velikaša i humskih knezova, iz isprava koje su u njima nastajale može se sa sigurnošću zaključiti da su u njima radili notari koji su znali latinski, koji su neki od njih zvali *gramatica latina*, a neki *ydioma literalis*, tj. jezik pismenosti i književnosti.¹⁵ Za bosansko-humske srednjovjekovne pisare kaže Brković: „U tim su kancelarijama pisane isprave ćirilicom, odnosno bosančicom i latinicom na latinskom jeziku. Pojedini su ih pisari znali pisati istovremeno na bosanskom i na latinskom jeziku“. ¹⁶ Postojali su na vladarskim i vlastelinskim dvorovima neki kulturni centri u kojima se nje govala i razvijala dvojezičnost i dvopismovnost.¹⁷

Davanje prednosti tekstu na latinskom nije slučajno. Isprave na latinskom nastale po bosanskohercegovačkim kancelarijama, kao i one koje su pape (npr. Aleksandar III, Honorije III, Grgur IX, Inocent III, Inocent IV, Nikola IV. Pijo II) i drugi upućivali bosanskim banovima i velikašima čvrst su dokazi kontinuirane upotrebe latinskoga jezika u civilnoj i crkvenoj diplomaciji.¹⁸

¹⁵ „Et de predictis omnibus facta et scripta sunt quatuor privilegia simile unum alteri, duo scripta in gramatica latina et alia in sclavonico (...) I o svemu ranije rečenom načinjene su i napisane četiri povlastice slične jedna drugoj, dvije napisane na latinskom i dvije na hrvatskom“ ili „Tako se u njegovoj [kralja Tvrtka I.] ispravi Trogiru kaže: per ipsorum duo privilegia unius tenoris confecta alterum ydioma literali alterum ydioma Slavica cum autentico sigillo za njihove dvije povlastice istoga sadržaja sačinjene [isprave] jedna na latinskom jeziku, a druga na hrvatskom s istinitim pečatom“ . Brković, Milko. 2002. Srednjovjekovna Bosna i Hum - identitet i kontinuitet. Mostar: Crkva na kamenu, str. 185–186)

¹⁶ Brković, Milko. Srednjovjekovna Bosna i Hum - identitet i kontinuitet. Mostar: Crkva na kamenu, 2002, str. 191.

¹⁷ Zirdum za kancelarije do Tvrtka I. Kotromanića (1353-1391) navodi: „Iz ovoga razdoblja ima i puno pisanim (sic!) spomenika. Najbrojniji su ćirilski a nositelji su dobro organizirana kancelarija banskog dvora te manje kancelarije oblasnih gospodara Hrvatinića i Sankovića. (...) Pismenost je doživjela veliku rasprostranjenost. Osim kraljevske, u Bosni je radilo još pet kancelarija sa školovanim pisarima“ . Zirdum, Andrija. Filip Lastrić Očevac 1700–1783. Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 1982, str. 101-105.

¹⁸ Brković, Milko. Diplomatičke formule biblijsko-teološkog sadržaja u latinskim poveljama bosansko-humskih vladara i velmoža od XII. do XV. st. *Croatia Christiana periodica* 9 (15): 12–35., 1985, str. 371–386.

Ona *studia litterarum* što ih je spomenuo papa Ivan X. pišući kralju Tomislavu, knezu Mihovilu i svima o kojima ovisi školstvo (biskupi, župani, suci i sav puk u Dalmaciji i Sklavoniji) potvrđuju tadašnje postojanje pismenosti na latinskom, a tu ih izrijeком papa potiče da prinesu Bogu svoju veoma mladu djecu *ab incunabulis* (tj. od kolijevke) in *studio litterarum*, (tj. u naobrazbi ili nastojanju oko pismenosti) nazivajući ih *dilectissimi filii* (“predragim sinovima”).

Latinski se uči u našim školama, ako ne prije, onda sigurno poslije 925. Ko se sve tih stoljeća školovao i koliko je bilo škola u Bosni i Hercegovini nije moguće reći. Postojale su škole u franjevačkim samostanima, a vjerojatno i na dvorovima velikaša. Zanimljivo je kako u jednom pismu papi Piju II. piše kralj Stjepan Tomašević (1461–1463): „A ja sam još kao dijete kršten, učio sam latinski i kršćansku sam vjeru čvrsto prigrlio“.¹⁹

S dolaskom franjevaca 1339. i osnivanjem Bosanske vikarije 1340. godine, počinju se otvarati i škole, a franjevci su i „svoje samostanske ćelije okretali u škole“ (Jelenić 1912, str. 97). Sâm ban Stjepan Kotromanić već je 1347. zatražio od pape Klementa VI dopuštenje „da bosanski vikar može, kad to bude nužda, stavljati novoobraćene i u velike samostane reda susjednih pokrajina, da se ovi tu usavrše u latinskoj slovnici i katoličkoj nauci.“²⁰ I Bosanska je vikarija imala uobičajene trivije i kvadrivije, dok je studente filozofije i teologije po dopuštenju općega kapitula reda 1373. slala u Italiju. Koliko je poznato, tek su 1447. dva franjevca došla na dvor vojvode Petra Vojsalića i dva na kraljevski dvor.

Bosanska je biskupija, nje govala rimsko-slavenko nasljeđe u liturgiji²¹. Pod pritiskom Ugarske i Rimske kurije početkom 13. st. dolazi do njenog latiniziranja. Tu zadaću papa Grgur IX povjerio je svom izaslaniku Giacomu iz Pecorare (Preneste), koji je, ispitavši 1232. tadašnjega bosanskoga biskupa, otkrio da u nauku griješi pa je mimo papinih uputa bosanskim biskupom imenovao provincijala ugarsko-hrvatskih dominikanaca Ivana Nijemca.²² „Time je u

¹⁹ Zirdum, Andrija. Filip Lastrić Očevac 1700–1783. Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 1982, str. 141.

²⁰ „Quod in singulis conventibus magnis provinciarum vicinarum praedictorum ordinum singulos neophitos in hujusmodi conventibus in latina grammatica et in doctrina sanct[a] e Roman[a]e ecclesi[a]e certo tempore instruendos, quando fuerit necesse, idem vicarius valeat auctoritate apostolica collocare“. Jelenić, Julijan. 1912. Kultura i bosanski franjevci, 1. dio. Sarajevo: Prva hrvatska tiskara Kramarić i M. Raguz, str. 141.

²¹ Skup normi, ceremonijalnih propisa, molitava od kojih se sastoji bogoslužje. Različiti autonomno nastali oblici bogoslužja, pokušali su se sistematizirati u 3. st. Tokom vremena razvili su se različiti liturgijski tipovi (aleksandrijska, carigradska, rimska I.). L. u užem smislu naziva se sv. misa. Prva službena pravila katoličke liturgije donio je Tridentski koncil (1546–63), na temelju odluka kojega su objavljeni Rimski brevijar, Rimski misal, Rimski pontifikal i Rimski ritual.

²² Johannes von Wildeshausen, nazvan Ioannes Teutonicus, rođen je oko 1180. u Wildeshausenu kod Oldenburga. Nakon studija neko je vrijeme bio na dvoru cara Fridrika II, a onda otišao u Rim gdje je zaređen za

rimokatoličkom obliku počela nova latinizacija Katoličke crkve i njenog ustroja u srednjovjekovnoj Bosni“.²³

I bosanski su vladari iz političkih razloga zagovarali i podržavali latinizaciju Bosanske biskupije. Dolaskom dominikanaca i nešto kasnije franjevaca povećana je upotreba latinskoga jezika, u skladu sa njihovim redovničkim pravilima i konstitucijama, kako u liturgijskim obredima, tako i u redovničkom životu. „Po Narbonskim konstitucijama, koji su doneseni 1260. godine franjevci nisu mogli biti ređeni za svećenika ako nisu znali latinski jezik. Zato su oni svoj podmladak, i po svojim kućama u Bosni, poučavali latinski, časoslov i neke druge molitve molili su na latinskom, interno govorili latinski“.²⁴

Na sadašnjem prostoru Bosne i Hercegovine sačuvano je nekoliko **latinskih natpisa** koji su bili postavljeni na crkvene građevine, grobnice velikaška i uglednih trgovačkih obitelji. Osim spomenutih ranosrednjovjekovnih natpisa na crkvama u selu Gradac kod Hutova pronađen je fragment natpisa, najvjerojatnije iz posvete crkve: „*AD LAVDEM / O[mn]I[potenti]S DEI ET ASS[umptionis beatae Mariae virginis]*“²⁵

U Sarajevu, kod Kamaludinove džamije (poznata kao Ćemaluša džamija), pronađen je natpis, urezan na rimskoj ari, „Cati“, a odnosi se na crkvu sv. Petra u Vrhbosni. Natpis je urezan vjerojatno tokom prve polovine 13. stoljeća.²⁶

Natpis na grobu Luke Sartorisa u Bihaću: „*[Hic sepultura vi]RI LVCE SARTORIS DE B[i]HICHIO NECNON ET HER[edum istorum]*“ ispisan je 1551. godine.

Natpis na grobu Petra Rebrovića i njegovih: „*P]ETRVS REBOROVICH PRO SEPVLTVRA SIBI IPSI HEREDIBVSQVE SVIS AN[n]O NATALIS*“ pisan je između 1531. i 1551. godine u Bihaću,²⁷ gdje je 1523. urezan i natpis: „*HIC TUMULTATUSQUE . LATET . CORPUS . [s]JINE . CAPITE . STRENUI . MILITIS . NOBILIS BERNARDINI . STIVCHOVICH . QUI PRO FIDE . CATOLICA . PUGNANDO . OCCISIS (sic!) E[st] CUR[ren]TE . ANNO .*

---

svećenika. Nakon toga 1220. ulazi u dominikanski red u Bologni. Propovijedao je po Njemačkoj, a 1232. dolazi u Ugarsku, gdje je ubrzo po dolasku izabran za provincijala. Bosanskim je biskupom imenovan 1234, ali se 1237. zahvalio na službi i vratio u Ugarsku među svoju subraću u samostan. Preminuo je 1252. u Strasbourgu.

²³ Zirdum, Andrija. Filip Lastrić Očevac 1700–1783. Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 1982, str. 183.

²⁴ Ibidem, 214.

²⁵ Vego, Marko. Zbornik srednjovjekovnih natpisa Bosne i Hercegovine, knj. 1. Sarajevo: Zemaljski muzej, 1962, str. 141.

²⁶ Ibidem, 15.

²⁷ Budući da Osmanlije 1592. osvajaju Bihać i njegovu okolicu, sve natpise do tada potrebno je ubrojiti u predosmansko razdoblje.

*DOMINI . 1523 IN TUMULO HOC IACENT ET[iam] ALIA CO[r]PO[r]A EGREGIORUM MILITUM G[e]N[t]IS STIVCHOVICH“.*²⁸

Iz Bihaća potiče niz **epitafa na latinskom** s obiteljskih grobnica, nastalih u prvoj polovici 16. stoljeća, i jedan natpis koji se nalazio na trifori u negdašnjem franjevačkom samostanu: „*REGNANTE SERENISSIMO [princ]IPE LVDOVICO REGE HVNGARORVM. HOC OPVS FINE[m s]ORTITVM EST AN[n]O DO[mini] M. D. 20.*“ Sve te nadgrobnne ploče s natpisima na latinskom potiču iz crkve sv. Ante u Bihaću koja je pretvorena u Fetiji džamiju (usp. Vego 1970, str. 85–93).²⁹

Latinski jezik je u Bosni i Hercegovini do 1463. godine korišten u diplomaciji i administraciji, u školstvu, religioznim obredima i redovničkom životu, te epigrafici na sakralnim građevinama i grobovima.³⁰ Dok je intenzitet upotrebe veoma varirao i uveliko ovisio o političkim okolnostima u samoj BiH i izloženosti utjecajima okolnih država, neupitan je kontinuitet upotrebe latinskoga jezika, osobito u diplomaciji i školstvu.³¹

---

²⁸ Vego, Marko. Zbornik srednjovjekovnih natpisa Bosne i Hercegovine, knj. 4. Sarajevo: Zemaljski muzej, 1970, str. 85.

²⁹ Usp. natpis 269: „*HANC SEPULTURAM EDIFICAVERUNT EGREGII IOAN[n]IS ET GASPAR CHOBASICH PRO SE ET SUIS HEREDIBUS M.D.23.* - Ovaj grob sagradili su za sebe i svoje baštinike vrsni Ivan i Gašpar Čobašić godine Gospodnje 1523.“; natpis 270: „*HIC EST SEPULCRUM NOBILIS EGREGIIQUE MILITIS IOHAN[n] IS ISATSICH CAESA[rae] M[aiestatis] CAPITANEI IN REPATS ET HEREDIBUS EIUS ANNO DOMI[ni] 1565.* - Ovo je grob plemenitog i vrsnog vojnika Ivana Ižatića, kapetana carske visosti u Repaču, i njegovih baštinika godine Gospodnje 1565.“; natpis 271: „*SEPULTURA NOBILIS LUCE CVITCH[o]VICH IUDICIS BIHIC[iensis iud]EX CIVITATIS P[rae]FATE SIBI SUISQUE HERED[ibus] FIERI FECIT 15XXIII* – Grob plemenitog Luke Cvitkovića bihačkog sudca (koji je bio) sudac rečenog grada. Pobrnuo se da se napravi za njega i njegove baštinike 1524.“; natpis 272: „*SEPULTURA ST[re] NUI MILITI[s] NOBILIS NICOLAI FARCASICH IN PUGNA CONTRA TURCAS PRO FIDE CATOLICA INTERFRECTI 1519.* – Grob odvažnog vojnika plemenitog Nikole Farkašića koji je ubijen u bitki za katoličku vjeru protiv Turaka 1519.“ (Vego, Marko. 1970. Zbornik srednjovjekovnih natpisa Bosne i Hercegovine, knj. 4. Sarajevo: Zemaljski muzej, str. 86–89).

³⁰ „U nekim područjima javnoga života latinička i latinska pismenost u Bosni i Humu održala se kroz cijeli srednji vijek. Latinskim jezikom pisani su natpisi po crkvama (Livno, Sarajevo, Jajce), na nadgrobnim pločama bosanskih kraljeva na Bobovcu, natpisi na gotovosvim novcima i pečatima bosanskih vladara i nekih feudalaca, zapisi na ukrasnim predmetima, pećnjacima i drugdje. A humski knezovi (XII. stoljeće), bosanski banovi i kraljevi na svojim su dvorovima imali stalne latinske kancelarije za prepisku sa zapadnim državama, primorskim gradovima i slično. Naravno, u većoj mjeri latinskim pismom, latinskim i talijanskim jezikom, služili su se brojni kršćanski vjernici: biskupi, zapadnjački misionari, dominikanci, franjevci te dijelom stanovnici dubrovačkih kolonija“ (Zirdum, Andrija. Filip Lastrić Očevac 1700–1783. Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 1982, str.147).

³¹ Za latinitet u Hercegovini usp. Knezović i Demo 2011, str. 601–625.

2.2. Period osmanske uprave u Bosni i Hercegovini

Period Osmanskog carstva u Bosni i Hercegovini trajao je od 1463. godine do 1878. godine, a sam dolazak Osmanlija je imao ogromne vjerske, jezičke, kulturne, političke i dr. posljedice. Franjevci ni u tom periodu nisu napustili svoju pastvu. „Fra Andeo Zvizdović stupi koncem maja 1463. ili 1464. pred samoga Fatih Mehmeda, te ga zamoli, da milostivo dopusti: ne samo onim franjevcima, koji se tada u Bosni još nalažahu, tu dalje ostati”.³² Franjevački su samostani bili jedina oaza u kojoj se tokom osmanske vlasti koristio i njegovao latinski jezik. Paradoksalno, što je bio uži prostor na kojem se upotrebljavao, to je njegova upotreba bivala sve raznovrsnija.

2.2.1. Latinski jezik u školama i učilištima

Biskup Franjo Baličević u izvještaju 1591. Sv. stolici navodi da „bosansko kraljevstvo broji 13 samostana, a da u samostanima braća drže i škole, te da podučavaju: čitati, pisati i malo slovnice, te kršćanski nauk u latinskom i slavenskom jeziku”³³. U tim se samostanskim školama učio kršćanski nauk i gramatika na latinskom i hrvatskom, odnosno, nakon što se naučilo čitati i pisati učila se gramatika latinskog jezika, a najvjerojatnije ju je učitelj objašnjavao na hrvatskom. Bila je to neka vrsta „sažetog“ trivijuma i kvadrivijuma u kojima su đaci naučili dovoljno da su mogli pratiti predavanja na studiju filozofije, koja su održavana na latinskom jeziku.

Može se primjetiti izrazita oskudica dokumenata u kojima se spominju škole u samostanima. Ta se šutnja, može shvatiti kako se s tim u vezi godinama nije ništa mijenjalo i kako se samo po sebi podrazumijeva da svaki samostan ima svoju školu u kojoj se stiču osnovna znanja, svoju gramatičku školu kao i svoj novicijat nakon kojega su klerici mogli negdje drugo studirati filozofiju i teologiju, „jer su turske vlasti dopuštale odlazak na školovanje izvan

---

³² Uobičajenije je da se zvao Zvezdović. „Prema predaji Jakov markijski preveo ga je s pravoslavlja na katoličanstvo i primio u franjevački red. Kao svećenik isticao se vrsnim propovijedanjem. Obavljao je više godina dužnost kustoda Bosne Srebrene, kada se u Svete Stolice zauzimao za dobro Bosanske vikarije. Znamenit je po tome što je 1463. isposlovaio u sultana Mehmeda II. Osvajača povelju Ahdnamu, po kojoj su katolici slobodno ispovijedali svoju vjeru, a franjevci Bosne Srebrene obavljali pastoralne dužnosti. Prema predaji na kat[oličku] vjeru preveo je i svoje roditelje i bližu rodbinu. Pokopan je u fojničkoj crkvi. Slavi se kao blaženi u Franjevačkom redu“ (Kovačić 2010, str. 584). Usp. „Opis progona i mučeništva, što su ih franjevci provincije Bosne Srebreničke pretrpjeli od Turaka u XVI. i početkom XVII. stoljeća“ (Mandić, Dominik. 1934. Hercegovački spomenici franjevačkog reda iz turskoga doba, sv. I. Mostar: Tisak Hrvatske tiskare, str. 68–71).

³³ „In questi 13 monasterii si tiene dell’istezzi frati la schola, et si insegna leggere et scrivere et un poco gramatica et la doctrina christiana in latino et in lingua slava.“

države samo mladićima koji su već nosili franjevačko odijelo i pravno pripadali Bosni Srebrenoj³⁴.

I zato nije nikakvo iznenađenje kad Fermendžin za 1640. godinu navodi: „*Hoc anno florebat gymnasium conventus Velicensis in Slavonia, magistro P. Joanne Mihailović a Požega, viro erudito, pio, (...) alumni erant 40.*“³⁵

Iz molbi koje je fra Ivan Mihajlović uputio Sv. kongregaciji za raširenje vjere, moleći školske knjige, može se donekle steći uvid što su učenici tada učili u franjevačkim školama. Molio je „*Slovnice, Donatove i Álvaresove gramatike, a osim toga Ciceronove Epistolae familiares i osobite rječnike koji služe za bolje razumijevanje Ciceronovih tekstova te male časoslove i Calepinove rječnike*“.³⁶ Dio bilježnice za latinski jezik klerika fra Ivana Bandulavića koji je 1606. u San Genesi učio latinski potvrđuje da su franjevci Bosne Srebrene³⁷ i početkom i sredinom 17. stoljeća vani i u domovini učili latinski jezik na tekstovima klasičnih rimskih pisaca.³⁸

U prvoj polovini 18. st. dolazi do pravog procvata visokog školstva u Bosni Srebrenoj. Nakon uspostave generalnoga učilišta u Budimu i Šibeniku 1699., već 1707. otvara se studij filozofije u Osijeku, 1716. u Požegi, Iloku i Đakovu, te 1725. u Makarskoj, Slavonskom Brodu, Sinju, Našicama, Baji i Gradiški. Obično se drži da je tih godina studij filozofije i teologije pohađalo oko 150 klerika godišnje.

Nakon diobe provincija Bosna Srebrena ostaje pod osmanskom vlašću sve do 1878. godine. Da bi odgojili pomladak morali su ponovno oformiti škole u tri tada postojeća samostana u Bosni. „U tim su samostanima dječaci koji su željeli postati franjevci-svećenici, dobivali

---

³⁴ Hoško, Franjo Emanuel. Slavonska franjevačka učilišta. Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 2011, str. 44.

³⁵ Te je godine cvala gimnazija samostana u Velikoj u Slavoniji pod učiteljem učenicima i pobožnim mužem ocom Ivanom Mihajlovićem iz Požege (...) bilo je 40 učenika. Fermendžin, Euzebije. 1890. Chronicon observantis provinciae Bosnae Argentinae ordinis S. Francisci Seraphici. Starine JAZU XXII: 1–67, str. 37.

³⁶ Opširnije usp. Buturac 1970. Najvjerojatnije je Mihajlović tada zamolio da mu se za školu poklone primjerci Álvaresove gramatike latinskoga jezika koju je priredio Jakov Mikalja, jer je troškom Kongregacije upravo te godine tiskana u Rimu: De institutione grammatica pro Illyricis accommodata a patribus ejusdem Societatis [tj. Jakova Mikalje] libri tres. Romae: Apud Franciscum Caballum. Pod Donatovim gramatikama možda se krije: De octo orationis partibus libri octo (Perusia, 1517) koju je svojim komentarima popratio i priredio Šibenčanin Ivan Polikarp Severitan, poznat kao Ioannes Barbula.

³⁷ Franjevci su u Bosnu došli krajem 13. stoljeća (1291. godine) i nedugo zatim na prostoru Srebrebnice izgradili svoj prvi samostan po kojem je kasnija redodržava nazvana Bosna Srebrebnica ili Bosna Srebrena (lat. Bosna Argentina).

³⁸ Knezović, Pavao. Bandulavićev rukopis. Godišnjak Instituta za jezik i književnost u Sarajevu 16: 211–219, 1987.

samo osnovno i nešto srednjeg obrazovanja; išlo se uglavnom za osposobljavanjem u latinskom jeziku, ali prave sistemske pouke redovno nije bilo“.

Tako u bosanskim samostanima učenici stižu osnovno i kakvo-takvo gimnazijsko obrazovanje. Zbog školskih potreba fra Stjepan Marijanović objavljuje *Institutiones grammaticae Latinae idiomate Illyrico propositae ac ad usum juventutis provinciae Bosnae Argentinae compilata* (Split, 1822.), zatim *Syntaxis linguae Latinae iuventuti provinciae Bosnae Argentinae accomodata* (Venecija, 1823.), s tim da su po odluci kapitula reorganizirane osnovne i srednje samostanske škole, što je Marijanović iznio u *Systema litterarum pro directione scholarum provinciae Bosnensis deserviens* (Budim, 1835.). Veliki su naponi uloženi da bi učenici stekli ista znanja koja su stjecali u austrougarskim školama, osobito onim redovničkim.

Već od treće godine školovanja latinski postaje nastavni jezik u tim samostanskim školama.³⁹ Klerici su na studij filozofije i bogoslovije, dopuštenjem generala reda 1757. i po odluci generalnoga kapitula reda (Mantova, 1762), mogli ići u Italiju i Austro-Ugarsku (Jelenić 1912, str. 220-221). Međutim, i tu je bilo problema, talijanske su vlasti g. 1783. zabranile studij u svim talijanskim državicama osim u papinskoj, a kad je g. 1796. Napoleon zaposjeo Italiju, morali su i zadnji bosanski studenti biti odatle povučeni.

Zalaganje biskupa fra Augustina Okića naišlo je na razumijevanje kod cara Josipa II, koji je ne samo dopustio da se bosanski klerici školuju u austrijskim zemljama nego im je pružio i financijsku pomoć osnovavši čuvenu zakladu. Tako se od tog vremena do g. 1810. redovito školovalo oko 20 mladića, a od toga vremena dalje oko 30 ali zbog problema koji su nastali tridesetih godina 19. st. bosanska je provincija (budući da nije mogla slati klerike na studij ni u talijanske ni austrijske krajeve) 1851. otvorila u Fojnici i Sutjeski filozofsko-teološko učilište.

Biskup Strossmayer pritekao je u pomoć i primio nekoliko bosanskih klerika u svoje sjemenište u Đakovu, „a kasnije im pomogao izgraditi vlastitu zgradu (konvikt). Prve godine bilo ih je 13, a kasnije je broj porastao na 33. Uzdržavanje se plaćalo iz zaklade Josipa II. Ovo

---

³⁹ Zmajlović, Zvonimir. Nastavni planovi klasične gimnazije i njegov razvoj u 350 godina. U: Zbornik naučnih i književno-umjetničkih priloga bivših đaka i profesora zagrebačke Klasične gimnazije o 350-godišnjem jubileju 1607. – 1957. Andrija-Ljubomir Lisac, ur. Zagreb: Klasična gimnazija u Zagrebu, 1957, 99–128.

je bio najsređeniji period školovanja bosanskih klerika, ali je 1876. godine mađarska politika dokrajčila ovo uspješno rješenje“.⁴⁰

Sva predavanja na filozofsko-teološkom studiju bila na latinskom jeziku. U arhivima tih samostana sačuvani su rukopisi gotovo svih predmeta i profesora koji su predavali na učilištima. U arhivima franjevačkih samostana i onih u Bosni i onih u Hercegovini mnoštvo je rukopisa na latinskom, nastalih uglavnom u drugoj polovici 18. i prvoj polovici 19. stoljeća, a među njima se nalaze razni rječnici latinsko-turski i arapsko-latinski, priručnici ili bilježnice za učenje turskoga jezika,⁴¹ što znači da su ga učili preko latinskog, kao i sve druge predmete u srednjim školama i na studijima.

2.2.2. Latinski jezik u administraciji i diplomaciji

U svojoj pisanoj komunikaciji s crkvenim i državnim vlastima franjevci Bosne Srebrne u ovom su razdoblju koristili ili latinski ili talijanski jezik. Elegantnost izraza ovisi kako o sadržaju dopisa, tako i o stilskoj epohi u kojoj spis nastaje. Odličan uvid može se steći čitajući zbirke dokumenata kao što su: *Acta Bosnae potissimum ecclesiastica* (Zagreb, 1892) fra Euzebija Fermendžina,⁴² zatim *Izvori za kulturnu povijest bosanskih franjevaca* (Sarajevo, 1913) i *Spomenici kulturnoga rada franjevaca Bosne Srebrne* (Mostar, 1927) fra Julijana Jelenića *Acta Franciscana Hercegovinae provinciarumque finitimarum tempore dominationis Othomanae, Tomus I. ab an.1463–1699.* (Mostar, 1934) fra Dominika Mandića; tu su zatim dokumenti što ih je 1885. objavio fra Mijo Vjenceslav Batinić u *Starinama* (Nekoliko priloga bosanskoj crkvenoj povijesti) ili *Spomenici kulturnog rada bosanskih franjevaca (1437–1878)*

---

⁴⁰ „Na intervenciju fra Rafe Barišića da se franjevački bogoslovi u austrijskim zemljama odgajaju u neredovničkom duhu, Propaganda je 1841. godine zabranila slanje bogoslova u te zemlje. Budući da svi kandidati nisu imali mjesta u Italiji, franjevci su 1851. bili prisiljeni otvoriti svoja učilišta u Fojnici i Sutjesci. Kada je zabrana ukinuta, zahvaljujući biskupu Strossmayeru, svi su bosanski bogoslovi od 1853. do 1876. u Đakovu. Zbog pritiska mađarskih vlasti, koje su željele imati utjecaja na bosanske franjeve, bosanski su klerici morali napustiti Đakovo i preseliti u Mađarsku. Većina ih je studije nastavila u Ostrogonu, zatim u Pečuhu, a manji dio u Bosni, Italiji i nekim drugim europskim zemljama. Zbog neprihvatljivih političkih i životnih uvjeta, bogoslovi su napustili Mađarsku 1898. Te je godine jedanaest franjevačkih klerika na Nadbiskupskoj teologiji u Sarajevu“. Barun, Anđelko. 2006. *Franjevci u Bosni*. Livno – Zagreb: vlastita naklada, str. 40–41.

⁴¹ Npr. na Rkp. 51 u Kraljevoj Sutjesci piše: „Grammatica Turcica fr Matthaei Oršolić Primi Anni S. Theologiae Auditoris Diakovae in Slavonia Anno 1859 die 5. Aprilis“: dakle, kao student prve godine bogoslovije učio je i turski jezik u Đakovu.

⁴² On donosi dokumente “ab anno 925 usque ad 1752”, a zbirku je objavila JAZU, *Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium*, knj. 23.

koje je sabrao i 1918. u Starinama (knj.36.) objavio Julijan Jelenić, te niza drugih dokumenata što su tiskani u raznim radovima i djelima.⁴³

Administrativnim aspektom upotrebe latinskoga mogu se smatrati svi izvještaji (relationes) koje su podnosili bosanski biskupi i apostolski vikari Svetoj stolici ili pak provincijali Svetoj kongregaciji za raširenje vjere i upravi franjevačkoga reda. Prema odredbama Tridentskoga koncila biskup je trebao svake dvije, odnosno četiri godine kanonski pohoditi svoju dijecezu i izvijestiti Svetu stolicu o stanju u njoj prilikom pohoda *ad limina apostolica*. Sve intenzivnijim osmanskim osvajanjima nestajalo je dotadašnjeg katoličkog uređenja na tim prostorima, pa ih je rimska kurija proglašavala misijskim područjima. Budući da su u tim osvojenim krajevima s pukom ostali samo franjevci, Rim je jedino preko njih mogao oformiti novi ustroj.

Budući da osmanske vlasti poslije 1699. nisu dopuštale ulazak u Bosnu nijednom biskupu, na traženje bosanskoga puka rimska je kurija tek 1735. razriješila taj problem uspostavljanjem apostolskoga vikarijata. Biskupi i apostolski vikari, koliko su im god dopuštale prilike, obavljali i kanonske pohode, sastavljali izvještaje o njima i slali ih u Rim. Mnogi su od tih izvještaja već objavljeni, neki djelomično.⁴⁴ Kad bi se zanemarile druge vrijednosti, svaki izvještaj zavrjeđuje detaljnu obradu već zbog svoga stila i literarnoga izraza, jer su to naši najstariji svojevrzni putopisi u kojima latinski izraz varira od veoma elegantnog i poetičkog do suhoparnog i oficijelnog.⁴⁵ U većini tih izvještaja čitatelj se susreće s izrazitom vještinom deskripcije pejzaža, situacija i karaktera pojedinih osoba. To najbolje govori kolika je bila pažnja posvećena usvajanju latinskoga jezika iz djela rimskih pisaca, što se vidi iz mnogih reminiscencija i odraza koje navode sastavljači tih izvještaja s kanonskih pohoda njihovih biskupa. Apostolski su vikari bili:

1. Barišić, Rafo rođen je u Očeviji (kod Vareša) 24. juna 1796. godine umro u Širokom Brijegu 11. augusta 1863. godine. Osnovno i srednje obrazovanje završio je u Kraljevoj

---

⁴³ Npr. Nedić, Martin. Starine bosanske. Arkiv za povjestnicu jugoslavensku 4: 142–162, 1857.

⁴⁴ Ibid.

⁴⁵ Knezović, Pavao. 2008. Latinitet franjevaca Bosne Srebrene u 18. stoljeću. Zbornik o Marku Dobretiću. Marko Karamatić, ur. Sarajevo - Dobretići: 169–188; Jeleč, Petar. 2008. Bosna Srebrene u novim granicama. Uvođenje apostolskog vikarijata in 'Bosna Othomana' i apostolski vikari kroz 18. stoljeće. Zbornik o Marku Dobretiću. Marko Karamatić, ur. Sarajevo - Dobretići: 65–80; Jablanović, Ivan. 1938. Apostolski vikari u Bosni i Hercegovini. Vrhbosna 52: 128–135, 161–164, 207–215; Knezović, Pavao. 2010. Župa Rama u apostolskim izvješćima (1). Rama - nekoć i danas: zbornik radova s međunarodnog znanstvenog skupa Prozor – Rama, 18.-19. lipnja 2009. Josip Grubeša ur. Prozor - Rama: 37–61; Džaja, Srećko. 1971. Katolici u Bosni i zapadnoj Hercegovini na prijelazu iz 18. u 19. stoljeće. Zagreb: Kršćanska sadašnjost: 104–119.

Sutjesci, dok je filozofsko-teološki studij završio u Torinu. Za vrijeme studija napisao je dvije filozofsko-teološke rasprave, a 1837. i 1838. uputio bečkom dvoru dvije spomenice u kojima opisuje teško stanje katolika u BiH. Sukobio se sa starješinstvom Bosne Srebrene, zbog čega je morao napustiti Bosnu. Imenovan je prvim apostolskim vikarom posebnoga vikarijata za Hercegovinu, a 1852. dobio odobrenje za osnivanje hercegovačke franjevačke kustodije. Od 1832. do 1846. bio je apostolski vikar osmanske Bosne (*Vicariatus Apostolicus Bosniae Othomanae*), apostolski vikar emeritus Hercegovine 1847.-1863. i od 1832. naslovni biskup Azotske biskupije. Djela: *Conclusiones ex universa philosophia selectae*. Taurini 1821. — *Theses ex theologia selectae*. Taurini 1822. — *Obrana pravovjernoga i pravoslavnoga iliti rimo-katoličkoga sveštenstva i naroda u Hercegovini turskoj suprot potvoram i lažima koje se nabacuju u Magazin Dalmatinskom, izdatu 1851*. Sastavljena po jednom svešteniku iz Hercegovine, reda s. o. Frane. Dubrovnik 1853.⁴⁶ Preveo je s talijanskoga i u Rimu objavio molitvenik *Paša duhovna* (1842).

2. Bogdanović, Marijan rođen u Kreševu 1720. godine, umro Kreševo, 7. siječnja 1772. a pored toga što je apostolski vikar, također je bio i latinist i ljetopisac. U kreševskom samostanu je stekao osnovno školovanje, te započeo novicijat. Studij filozofije i teologije je završio u Napulju. Obnašao je visoke vjerske i javne dužnosti, a prije smrti je imenovan apostolskim vikarom. Od periodu od 1765. do 1771. pisao je *Ljetopis kreševskog samostana* na latinskom jeziku, te manjim dijelom na hrvatskom i bosančicom. Ljetopis je protkan brojnim talijanizmima, što je posljedica njegovog školovanja u Italiji, a sam ljetopis sadrži historijski vrijedne podatke o crkvenim i općim prilikama u BiH toga doba. Njegova najpoznatija djela: „*Ljetopis kreševskog samostana 1765. - 1817. (1984.)*“, „*Ljetopis franjevačkog samostana u Kreševu (1918.)*“.⁴⁷

3. Dragičević, Pavao rođen je 1694. godine u selu Tješilo, nedaleko od Fojnice umro 14. veljače 1773. umro u Fojnici. Studij je završio u Italiji. U franjevačkom redu služio je kao meštar vijesti i definator bosanske provincije. Nakon smrti prvog apostolskog svećenika u

---

⁴⁶ Kraljević, Ivan, Fra Rafo Barišić. Dostupno na <http://www.pobjeni.info/dokumenti/samostan/Brig/fra-Rafo-Barisic.pdf>. Pristupljeno 4. 7. 2021.; Rafo Barišić . Hrvatski bibliografski leksikon. Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža

⁴⁷ Mijatović, A. Ljetopis kreševskog samostana (1765-1817), Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Vol. 18, No 1., 1985. Dostupno na: file:///C:/Users/pc/Downloads/RZHP_18_24_MIJATOVIC_str_329.pdf. Pristupljeno: 10.04.2020 godine.

Bosni, nadbiskup Zmajević preporučio ga je za nasljednika Delivića, što je Propaganda i uvažila. Papa Benedikt XIV odobrio je izbor Propagande 14. novembra 1740. godine i 15. decembra iste godine i imenovao fra Pavu Dragičevića biskupom u Makedoniji i apostolskim svećenikom u Bosni. Za zadarskog biskupa posvećen je 29. juna 1741. godine, a posvetu je obavio zadarski nadbiskup Vinko Zmajević. Umro je 1773. godine.⁴⁸

4. Delivić, Mato rođen u Kreševu, oko 1666. umro Kreševo, 22. lipnja 1740.), bosanskohercegovački svećenik, biskup i prvi apostolski vikar u Bosni. On je bio bosanski svećenik, biskup i prvi apostolski svećenik u Bosni. Školovao se u Italiji. Nekoliko puta je radio kao župnik i gvardijan u Kreševu, a zatim kao doseljenik i kustos u provinciji Bosni. 1735. godine postao je prvi apostolski svećenik, a sljedeće godine imenovan je biskupom. Svoj prvi i jedini biskupski pohod započeo je 22. juna 1736. godine, koji je nastavio 1737., ali je morao biti zaustavljen zbog Banjalučkog rata.⁴⁹

5. Dobretić, Marko rođen je 1707. g. u selu Brnjićima, župa Dobretići. kraj Jajca, 1713., umro Fojnici, 8. I. 1784. Školovao se u franjevačkom samostanu u Fojnici, a zatim je u Dalmaciji i Italiji studirao filozofiju i teologiju; od 1740. do 1757. profesor u Firenci. God. 1764. osmanske vlasti uhitile su ga u Fojnici; oslobođen je uz veliku otkupninu. Papa Klement XIV. imenovao ga je 1772. naslovnim eretrijskim biskupom i apostolskim vikarom za Bosnu i Hercegovinu. Obavio je tri biskupske vizitacije (1773., 1777., 1780); većim su dijelom objavljene i vrijedan su historiografski izvor. Dobretić je teološki pisac iz grupe starijih bosanskih franjevaca. Djelo: *Kratko skupljene čudoredne iliti moralne bogoslovice svrhu sedam katoličanske crkve sakramenata, Ancona 1782*).⁵⁰

6. Franjković, Sebastijan rođen je u Dubrovniku 7. aprila 1800. godine, gdje je završio gimnazijske i humanističke škole. Godine 1864. godine obolio je od tifusa i poslije umro. Pokopan je na mjesnom groblju u Ivanjskoj (Bosanska krajina). U Franjevački red stupio

---

⁴⁸ Franjevački samostan Duha svetog Fojnica. Fra Pavao Dragičević, biskup (1694.-1773.)

Dostupno na <http://www.fojnica-samostan.com/novo/index.php/novosti/21-samostan/razno/69-fra-pavao-dragicevic-biskup-1694-1773>. Pristupljeno, 4.7. 2021.

⁴⁹ Franjevačka provincija Sv. Križa-Bosna Srebrena. Dostupno na: <https://www.zupauskoplje.org/povijest-upe?start=12>. Pristupljeno: 10.04.2020 godine.

⁵⁰ Dobretić, Marko. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 6. 7. 2021: <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=15656>.

je 1815. godine, zavjete položio 1816., te filozofske i teološke studije nastavio u samostanu Male braće u Dubrovniku. Stekao je naslov lektora (profesora) 1837., te potom predavao moralno i pastoralno bogoslovlje na teološkom učilištu Male braće u Dubrovniku, gdje je bio i rektorom dvanaest godina. Istovremeno je obnašao nekoliko funkcija, poglavar samostana, provincijal Dubrovačke provincije sv. Franje 1838–41, 1841–44, 1844–47. i 1850–53, dva puta generalni definator Reda 1856–61., a bio je poznat i kao propovjednik na hrvatskom i talijanskom jeziku. Papa Pio IX. imenovao ga je 25. marta 1861. naslovnim biskupom Siona i apostolskim vikarom u Bosni. Posvećen je za biskupa 21. maja u Rimu, a u biskupsku rezidenciju u Gučoj Gori kraj Travnika došao je 17. juna 1861 (nju je 1863. prenio u Brestovsko kraj Kiseljaka). Prilikom imenovanja apostolskim vikarom štampao je okružnicu *Litterae circulares ad clerum et populum vicariatus apostolici Bosnensis- Knjige okružne redovnicim i puku bosanskoga vikarijata apostolskoga* (Rim 1861). Pred književnog rada bavio se i muzikom. S nekolicinom braće ili sam napisao je nekoliko prigodnica na hrvatskom i talijanskom jeziku za priliku rođendana i smrti kralja Franje I (Dubrovnik 1826; rkp. 1835) te ustoličenja biskupa A. Giuricea (Dubrovnik 1831). S kanonikom Arbanasom priredio za tisak novo izdanje *Lekcionara popa Salatića* iz 1784. (Dubrovnik 1846.). Posljednje godine boravka u Rimu štampao je nabožnu knjižicu pjesama, molitava i razmatranja pod naslovom: *Bogoljubna razmišljanja verhu muke Gospodinove složena i prinesena u jezik slovinski iz knjigah seraf. naučitelja Bonaventure svetoga* (Rim 1861).⁵¹

- 7. Ilijć/Hiljić**, Grgo rođen je u Varešu u oktobru 1736. godine, a godine 1752. stupio je u Franjevački red u samostanu u Kraljevoj Sutjesci. Filozofsko-teološki studij završio je u Italiji, a odmah poslije bio učitelj franjevačkih novaka u Kraljevoj Sutjesci i samostanski vikar. Funkciju župnika obnašao je do 1774. u Kraljevoj Sutjesci, Ivanjskoj, Velikoj, Komušini, Podvučjaku, Bijeloj i Varešu. Tajnik provincije Bosne Srebrene bio je za vrijeme provincijala B. Benića 1774.–1777. Bio je provincijal Bosne Srebrene 1783. i 1793. godine, da bi bio imenovan je 1796. naslovnim ruspenskim (nekadašnja biskupija na području današnjeg Tunisa) biskupom i koadjutorom Botoša Okića te posvećen u Makarskoj 1797. Zatim je 1798. imenovan apostolskim vikarom u Bosni i u toj službi ostao do kraja života. Napisao i štampom objelodanio više pastoralno-teoloških tekstova.

---

⁵¹ Franković, Sebastijan Hrvatski bibliografski leksikon, Zagreb, Miroslav Krleža 2009-2020. Dostupno na: <http://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=6327>. Pristupljeno dana: 10.04.2020. godine.

Tako je u djelu F. Lastrića *Od' uzame* (Mleci 1796.) objavio 14 svojih govora namijenjenih bosanskomu puku *Kratko nadometnuće u' knjižice Od' uzame O. fra Filipa iz Očevje. Tojest XIV. razlikî, ravnî, i kratkî, govorenjah za pûk priprostiti bosanski, a u Cvitu razlika mirisa duhovnoga* (Mleci 1802.) T. Babića svoja *Četeri govorenja čudoredna*. Napisao je i štampao više pisama, okružnica i govora: *Epistola pastoralis illmi. et revmi. f. Gregorii a Varess, episcopi Ruspensis* (Dubrovnik 1797.), *Epistola pastoralis cum aliis nonnullis litteris circularibus illustris. et reverendiss. domini fratris Gregorii a Varess, episcopi Ruspensis olim coadjutoris et modo vicarii apostolici in Bosna othomana* (Padova 1800.), *Način pribogoljubni za štovati prisveto uznesenje Marijino na nebo* (Dubrovnik 1799.). Također je tiskao *Nauk krstjanski i druge stvari za znati potrebite* (Mleci 1804.), a u rukopisu mu je ostalo djelo *Sveta govorenja prieko ciele godine*. Preveo je na hrvatski govore Aleksandra Borgie i štampao ih u Dubrovniku 1799. pod naslovom *Varhu kraljevstva Marijina, govorenja prisv. i pripoš. g. Aleksandra Borgie*.⁵²

- 8. Karačić**, Andrija rođen je u mjestu Crnča kod Dervente 1847. godine, umro je u Širokom Brijegu 1854. godine. Bio je profesor filozofije u Napulju, te također i gvardijan i definator u napuljskoj provinciji. Po povratku u Bosnu imenovan je provikarom bosanskoga apostolskog vikarijata, dok je u Hercegovini obnašao nekoliko funkcija, između ostalog meštara novaka, učitelj sjemeništara, župnika, ravnatelja bogoslovnoga studija, vijećnika i kustoda Kustodije te generalnog vizitatora. Karačić je pisao pjesme u duh hrvatskog narodnog preporoda, bavio se teorijskim pitanjima jezika, a također je radio na poboljšanju školskih prilika radi širenja prosvjete u narodu. Zanimao se za narodno stvaralaštvo, zbog čega je marljivo radio na zapisivanju usmenog pučkog pjesništva. Neke od tih pjesama objavljene su u *Bosanskom prijatelju*, a najveći dio poslije smrti u izdanju Zbora "Jukić" (*Narodne junačke pjesme iz Bosne i Hercegovine*, Sarajevo, 1915.; drugo izdanje 1925., te u "Napretku", 1934). U *Rodoslovnoj slovjenkinji vili* (objavljena u *Bosanskom prijatelju*, IV.) u 12 pjesama piše jugoslavensku povijest 19. stoljeća o Hrvatima, a u *Prigovoru dviuh vilah Slavjanke i Njemkinje* proriče budućnost slavenstva na ruševinama nijemstva. U neobjavljenoj pjesmi *Gospodinu Gaju i ostalim vernim prijateljim naroda slavjanskoga* pretresa slavensku politiku u svjetlu politike ilirskog pokreta. Sa fra Martinom Nedićem opjevao je *Pokret godine 1848. i 1849*. Napisao je i

⁵² Iljić, Grgo .Hrvatski bibliografski leksikon, Zagreb, Miroslav Krleža 2009-2020. Dostupno na: <http://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=8393>. Pristupljeno dana: 10.04.2020. godine.

gramatiku turskog jezika. Šunjićeva je rukopisna ostavština izgorjela u gučogorskom samostanu 1945. godine. Svoje najvažnije djelo, pokušaj rješavanja univerzalnog fonetskog pisma, napisao je na latinskom jeziku i objavio ga pod naslovom: *De ratione depingendi rite quaslibet voces articulares seu de vera orthographia cum necessariis elementis alphabeti universalis* (Viennae, 1853.). Na latinskom je napisao i životopis biskupa fra Augustina Miletića: *De vita illustris viri Augustini Milletichii episcopi olim dauliensis, et vicarii apostolici in Bosnia* (Rim, 1835.). Jednu svoju pjesmu spjevao je na latinskom u počast austrijskoga cara: *Augusto Austriae imperatori, regique apostolico Francisco primo, et nobili Panoniae genti a provincia Bosnae Argentinae grati testificato exhibita xenii adinstar recurre anno Domini MDCCCXXXIV* (Budim, 1833).⁵³

9. **Miletić**, Augustin rođen u Fojnica, 16. veljače -18. srpnja 1831.), Osnovno školovanje stekao u rodnom gradu, u Grazu je završio gimnaziju. Filozofsko- teološki studij završio je u Padovi i Bresciji. Obzirom da je za iste predmete položio profesorske ispite, jedno je desetljeće predavao po filozofsko-teološkim učilištima u Italiji. U Padovi je posvećen za biskupa 12. lipnja 1803. godine, naslovnog biskupa Daulije, za kojeg ga je posvetio biskup Caorle Giuseppe Maria Peruzzi. U martu iste godine postaje koadjutor apostolskog vikara osmanske Bosne (bosanski vikarijat, Vicariatus Apostolicus Bosniae Othomanae). U bosanske krajeve vratio se sa vlašću delegata Svete Stolice. Godine 1805. delegatski položaj daje mu i Franjevački red, sa punim ovlaštenjem, *cum plenitudine potestatis*. U Fojnici je boravio u samostanu Duha Svetoga. Preuzeo je brigu za župe fojničkog i kreševskog distrikta, a dopuštenje je dobio od apostolskog vikara.

Djela *Nauk krstjanski* doživio je četiri izdanja. *Početak pismenstva* je sročeno da se uz malu usmenu uputu moglo naučiti čitati pa je i samo jedan pismeni čovjek mogao po selima prenositi drugima sadržaj knjige čime je djelokrug knjige daleko nadilazio broj primjeraka. Za svoje svećenike napisao je priručnu knjigu "*Naredbe i uprave*". Time je postao pisac prve latinske abecedarke i jedan od prvih boraca protiv nepismenosti u BiH. Prvo izdanje je nosilo naslov *Početak slovstva*, a izdano u Splitu 1815. godine. Kasnija izdanja imala su odvojeni silabarij (bukvar) i najobičnije molitve. U Rimu je štampao katekizam pod nazivom *Istomačenje stvari potribitii nauka krstjanskog za uvižbavanje*

---

⁵³ Ign. Gavran: Pastoralno djelovanje fra Augustina Miletića, apostolskog vikara u Bosni i Hercegovini, **Kačić** XIV/1982, Split 1982, str. 121-141. Tamo se u bilješkama ispod teksta navode objavljeni i neobjavljeni izvori i literatura. Vidi Franjevačka provincija Sv. Križa-Bosna Srebrena. Dostupno na: <https://www.zupauskoplje.org/povijest-upe?start=12>. Pristupljeno: 10.04.2020 godine.

dice, i čeljadi priprostitute u daržavi bosanskoj, i izašao u tri izdanja, nazivanim ga knjige Biskupovače. Umro je 1831. i pokopan je na seoskom groblju u Rapovinama kraj Livna.⁵⁴

Zaključak

Od identificiranih deset (10) Apostolskih vikara samo za dvojicu (Rafu Barišića, Augustina Miletića) su pronađeni zapisi o postojanju knjiga u COBISS (BiH), a za dvojicu vikara (Mato Delivić, Pavao Dragičević) nisu pronađeni podaci o njihovoj publicističkoj djelatnosti, niti su pronađeni zapisi u COBISS sistemu, te bi trebalo se posvetiti daljim istraživanjima.

2.2.3. Književni rad bosanskohercegovačkih latinista

Književno stvaranje bosanskih latinista usko je povezano sa katičkim učenjem, njihovom izobrazbom van bosanskohercegovačkih područja i štampanjem knjiga u evropskim i hrvatskim gradovima. Djelovanje crkve ostavilo je dubok trag u spisima koji su služili pripadnici crkvenih redova na ovom području. Ovo rano doba dvostruko je obilježilo katoličku u crkvenu tradiciju u BiH. Da bi se približili narodu u propovijednjau morali su upotrebljavati narodni jezik i domaće pismo, u ovom slučaju ćirilicu (bosančicu) koja je zajedničko pismo šireg područja. Postoje sačuvani rukopisi, štampane knjige iz kojih se vidi da se crkva služila ćirlicom i bosančicom i pismom koje je predstavljalo mješavinu jednog i drugog . Štampani u Veneciji slijedili su zahtjeve crkvenih organizacija i već sedamdesetih godina XVI stoljeća postoje knjige štampane bosančicom.⁵⁵ sa štampanjem knjiga na bosančici štampaju se knjige i na latinskom i talijanskom jeziku i latinskim pismom.

Zanimljivo je pitanje gdje su bosansko hercegovčki pisci štampali svoje knjige prije 1866. godine kada počinje moderno štamparstvo u Bosni i Hercegovini otvaranjem Vilajetske štamparije 1866. godine. Gledajući hronološki bosanski katolici su prvi (Juraj Dragišić) koji nakon osmanskih osvajanja počinju štampati svoja djela i prvi koji štampaju knjige na bosančici (Matija Divković). Najraniji radovi štampani su u italijanskim gradovima: Veneciji, Firenci, Rimu, Padovi, a nešto kasnije u mađarskim štamparijama, u Budimu i Pečuhu. Bosanski katolici u XVII st. štampaju svoje knjige i u Beču i Dalmaciji (Dubrovnik, Split,

---

⁵⁴ Franjevačka provincija Sv. Križa-Bosna Srebrena. Dostupno na: <https://www.bosnasrebrena.ba/node/256>. Pristupljeno dana 10.04.2020 godine. Pristupljeno: 10.04.2020. godine.

⁵⁵ Boris Čorić, Boris: Pismenost i knjiga u bosanskohercegovačkih Hrvata u osmansko doba. // Pisana riječ u Bosni i Hercegovini : od najstarijih vremena do 1918. godine Sarajevo: Veselin Masleša, 1982.. str 179.

Zadar), a od druge polovine XVIII st. u hrvatskim i slavonskim gradovima Zagrebu, Osijeku, Sisku, Đakovu i u Trstu, čak i u vremenu postojanja Vilajetske štamparije u Sarajevu i Tiskare Katoličkog poslanstva u Mostaru.⁵⁶

Početke te djelatnosti moguće je pratiti još od 15. stoljeća sa pojavom humaniste **Juraja Dragišića (Georgius Benignus de Salviatis, de Argentina, de Bosnia, Macedo, de Feliciis, Dobrotić, Dobrotić)**, filozofa, teologa, crkvenog velikodostojnika rođenog u Srebrenici, oko 1445, umro u Barletta, Italija, 1520. Ovaj glasoviti humanista je u rodnom gradu (Srebrenici) stupio u franjevački red, a zatim je otišao u Jajce i Zadar pa u Ferraru na studij teologije (1464–69), u Firenci 1485. godine postaje magistar teologije. Predavao teologiju i filozofiju u Urbinu, Pisi, Firenci i Rimu. Pisao dijaloge: O slobodi i nepromjenljivosti Božjoj (*De libertate et immutabilitate Dei*, 1471), O vladaru kraljevstva duše (*De animae regni principe*, 1475) te niz obrana (Obrana kardinala Besariona – *Defensorium cardinalis Bessarionis*), zagubljeno djelo, zatim obranu 900 teza Pica della Mirandole o kršćanskoj kabali (Filozofski, kabalistički i teološki zaključci – *Conclusiones philosophicae, cabalisticae et theologicae*), obranu Savonarole (Proročka rješenja – *Propheticae solutiones*, 1497), obranu Reuchlinova djela Augenspiegel, protiveći se uništavanju hebrejskih knjiga i dokazujući njihovo značenje u svjetlu pomirenja svjetskih religija (Obrana preizvrasnoga gospodina Johannes Reuchlina *Defensio praestantissimi viri Ioannis Reuchlin*, 1517). God. 1490. postao je provincijal franjevac u Toscani i dobio ime firentinske plemićke obitelji Salviati (de Salviatis). Od 1487. do 1491. bio profesor teologije i filozofije u Firenci. Boravi u Dubrovniku (1496–1500), gdje napisao svoje najznačajnije teološko djelo, dijalog O naravi nebeskih duhova koje zovemo anđelima (*De natura caelestium spirituum quos angelos vocamus*, 1499.). Kao nadbiskup Nazareta u Barletti sudjelovao je na V lateranskom saboru 1514., gdje je predložio reformu Julijanskoga kalendara. Posljednje Dragišićevo djelo Nova i stara pravila dijalektičkog umijeća (*Artis dialecticae praecepta vetera et nova*, 1520), posvećeno pitanjima logike, priređeno je u Dubrovniku a objavljeno u Rimu.⁵⁷

1. **Ančić**, Ivan je rođen 1624. godine u Lipama u Duvanjskom polju, a umro u Anconi 1685. Pretpostavlja se da je osnovnu naobrazbu stekao u ramskom samostanu, u kojem je 1643. zaređen kao franjevac. Gimnaziju je pohađao u Velikoj, filozofsko-teološki studij završio je u Cremoni (tri godine), Bressanoni (1650.-1651.) i Napulju (1651.-

---

⁵⁶ Dizdar Senada. Sarajevski cvjetnik. Studija i bibliografija, (Magistarska radnja). Sarajevo, 2000, str. 14.

⁵⁷ Dragišić, Juraj. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 7. 7. 2021. Dostupno na: <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=16125>.

1653.). Djela: "*Vrata nebeska i život vični*" (Jakin, 1678). Pisao je "dumanskim" ikavsko-štokavskim jezikom, služeći s latinicom u kojoj su prepoznatljivi elementi bosančice. Već u naslovima svojih djela fra Ivan Ančić koristi dvojezičnost: *Porta caeli et vita aeterna: Vrata nebeska, i xivot vicchni* ; *Lux Christiana et dulcedo animae: Svitlost karstianska, i slast duhovna* (Jakin, 1679) i *Speculum sacerdotale: Ogledalo misnicko* (Jakin, 1681), a u djelima donosi mnoštvo citata na latinskom jeziku koje najčešće veoma slobodno prevodi.⁵⁸

Većina autora smatra da su njegovi prijevodi s latinskog i danas rječiti primjeri dobrog poznavanja ovoga jezika. Osim štampanih njegovih djela, sačuvana su i dva opširnija u rukopisu. Prvi je autobiografskog karaktera (napisan 1679.), a drugi je izvještaj o stanju Bosne Srebrene (1680.). Svoj jezik, rimokatoličku crkvu u Bosni, ćirilicu zove ilirskim imenom, a prvi je od bosanskih franjevaca koji je počeo pisati latinicom. U djelu *Vrata nebeska, i xivot vičchni* pisano glagoljicom, samo je naslovnica na latinici. Tu piše između ostaloga i *nakorist carkve Illiricke*. Najpoznatija djela: "Vrata nebeska i život vični", "Ogledalo misničko", "Svitlost karstianska i naslagaye duovno" "Blago oprosta" (na latinskom, po Gašparu Vinjaliću).⁵⁹

- 2. Bakula, Petar**, povijesničar i vjerski pisac (Batina, 24. V. 1816 – Mostar, 2. X. 1873). Franjevac, studirao u Lucci, gdje je bio i profesor; bio je zatim župnik u Hercegovini (Grabovica, Gradnići, Gorica, Ružići) i gvardijan u Širokom Brijegu. Isticao se kao vješt graditelj i ljekarnik. Nekoliko godina skupljao po Europi i Maloj Aziji sredstva za podizanje novih samostana i škola u provinciji. Objavio oko 15 povijesnih i vjerskih djela na talijanskom, hrvatskom i latinskom jeziku, a ostavio više spisa filozofskoga i vjerskog sadržaja. Važnija djela: *Pisma sveto-iskazana od Ercegovачke redodržave* (1853), *Hercegovina za devetnaest godina vezirovanja Hali-pašina* (1863), *Politika za svakog čovjeka* (1869), *Četiri dila godine* (1871).⁶⁰

- 3. Bandulavić, Ivan** rođen je u Uskoplju druga polovina XVI stoljeća -umro prva polovina VII stoljeća, vjerski pisac , franjevac. Neko vrijeme boravio u Bologni gdje je počeo pisati Pištrole i evanđelje . Najveći dio života proveo je u Bosni , a neko

⁵⁸ „Ančić u *Porta caeli* donosi 3509 citata na latinskom, u *Lux christiana* 964 citata, dok u trećem djelu *Speculum sacerdotale* nema nijednog citata na latinskom, iako je to djelomamijenjeno upravo svećenicima“ (Knezović 2011, str. 188). Više u: Zbornik o Ivanu Ančiću 2011. Pavao Knezović, ur. Zagreb: Hrvatski studiji.

⁵⁹ Dostupno na: <https://narod.hr/kultura/24-srpnja-1685-fra-ivan-ancic-franjevac-humanist-i-hrvatski-vjerski-pisac-u-vrijeme-turske-vladavine-u-bosni>. Pristupljeno dana: 15.04.2020 godine.

⁶⁰ Bakula, Petar. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 9. 7. 2021. Dostupno na: <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=5413>.

vrijeme i u Dalmaciji. Bandulović kao razlog štampanju djela *Pisctole i evangelya priko svega godiscta* (Venecia, 1613, 1623, 1640, 1665, 1682, 1699, 1718, 1735) u obraćanju čitatelju („Sctioczv razboritomv“) navodi: „*Drughi takoyer da suekoliche Pisctole i Euangelya koya do sad (premda mnoga) iz Latinskoga u Slouinski nasc yezik domacchi magnkahu istomačena s onizimi koya su dosad bijla i koya su innako po načinu nouoga missala odredyena i vpraugliena, virno prinesem i vprauijm (...) s vellikom pomogniom (opchiene koristi radi) stavgliam i pripisuyem“; također u četvrtom razlogu kaže da taj posao radi kako bi bio „na pomoch onijm koyij vellke dobro latinsku kgnigu ne razumiu“.^{61,62}*

4. **Barukčić**, Andrija, pjesnik (Osredak kod Doboja, 11. XI 1805 — Tremošnica, 16. IV 1839). Stupio je 1824. u Franjevački red u Kraljevoj Sutjesci. Poslije novicijata studirao je bogoslovlje u Budimu do 1834, kada se vraća u Bosnu. Od 1836. duhovni je pomoćnik u Potočanima, zatim u Tremošnici. God. 1837. imenovan je novačkim meštrom u Kraljevoj Sutjesci, ali se zbog bolesti vratio u Tremošnicu, gdje je umro. — Za studija u Mađarskoj zanimao se za latinske klasike te sam pisao latinsku poeziju, koja nije sačuvana. U povodu imenovanja Rafe Barišića biskupom i apostolskim vikarom, tiskao je prigodnicu s domoljubnim podtekstom i refleksijama o stanju u Bosni: *Carmen elegiacum honoribus illustrissimi ac reverendissimi dom. Raphaelis Barishich...*(Vacz, 1833). Smatra se prvim ilircem u BiH.⁶³
5. **Benić**, Bono (Čatići kod Kaknja, 1708. - Kraljeva Sutjeska, 27. ožujka 1785.), bosanski franjevac, provincijal Bosne Srebrene, ljetopisac. Franjevac, filozofiju i teologiju studirao u Italiji, predavao filozofiju u Šibeniku i Zaostrogu (1731–34), u Bosni bio odgojitelj; gvardijan, definator (1748), kustod (1758) te provincijal Bosne Srebrene (1765–68. i 1774–77). Zbog zauzimanja za katolički živalj i franjevce u Bosni više je puta bio zlostavljan i zatvaran. Autor polemičkog spisa o osnutku Bosanske provincije *Budući da je pisac pregleda (Cum Auctor Epitomae, 1777)*. U

---

⁶¹ Bandulović Iva, . Leksikon ... str 39

Dostupno na: <https://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=1223>. Pristupljeno dana: 10.04.2020. godine.

⁶² Usp: „Havendo fatta la fatiga di cavare della lingua latina e italiana, e componere un' libretto in lingua nostra, (...) Il quale libreo (piacendo a Sua Sacra Maesta) sara utillissimo per la natione nostra, nel quale se contiene l'esaminatione della consienza, la preparatione per bene confessarse, e la confessione, e la interrogatione come se deve fare a un'amalato e la racomandatione del'anima, e molte altre devotione della Madona“ (Mandić 1934, str. 119).

⁶³ Zidrum, Andrija Prvi Ilirac iz Bosne fra Andrija Barukčić i njegova pjesma Srčano čestitovanje, Vacz, 1833. Bosna Franciscana. 2010 (33) str. 161-66. Barukčića, Andrija. *Hrvatski bibliografski leksikon*. Zagreb Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2009-2020. Dostupno na <https://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=1398> (7.7.2021.) O pjesništvu Barukčića vidi (Pavić, 2002: 142).

rukopisu je ostao njegov rad *Protocollum conventus Suttiscaae*, koji je u cijelosti objavio 1979. I. Gavran pod naslovom *Ljetopis sutješkog samostana*. Njegov ljetopis govori o tri razdoblja: 1) vrlo kratko opisuje opću povijest 2) slika povijest Bosanske provincije u cjelini do 1757. godine i prošlost nekih samostana do početka 18. stoljeća. 3) Najvažniji treći dio prati događaje u Bosni i sutješkom samostanu u vrijeme Benićevo aktivnog života. Ovaj tekst se smatra najvrjednijim i najopsežnijim ljetopisom 18. stoljeća na bosansko-hercegovačkom području.⁶⁴

6. **Divković, Matija** vjerski pisac (Jelaške kraj Vareša, 1563–Olovo, 21. VIII. 1631). O njegovu životu zna se samo ono što je on o sebi ostavio na naslovnica i u posvetama svojih djela, koja je pisao u Sarajevu, gdje je 1609. bio kapelan, te u samostanima u Kreševu i Olovu. U franjevački red stupio je najvjerojatnije u samostanu u Olovu. Budući da je odlično znao talijanski i latinski jezik, što je vidljivo iz uporabe izvora i predložaka, drži se da je studirao u Italiji.

Svrha Divkovićeva pisanja bila je pružiti kvalitetna i teološki, glede Tridentskoga koncila, ispravna moralno-poučna katolička djela redovnicima i svjetovnjacima. S toga je gledišta on osnivač bosanske franjevačke teološke škole. Djela su mu prijevodi, preradbe i kompilacije iz srednjovjekovne i poslijetridentske katoličke književnosti. *Nauk karstjanski za narod slovinski* (tzv. veliki) objavio je zajedno s pripovijestima *Sto čudesa aliti zlamenja blažene i slavne Bogorodice, divice Marije* (1611., svako djelo ima zasebnu paginaciju). Zatim je štampao zbirku propovijedi *Besjede svarhu evanđelja nedjeljnijeh priko svega godišta* (1616). U djelu *Nauk karstjanski s mnozjemi stvari duhovnijemi i vele bogoljubnijemi* (Venecija, 1616), u kojem je kompilirao Ledesmove i Bellarminove katekizme, sam kršćanski nauk zauzima tek četvrtinu knjige. Ostalo su raznoliki prilozi, uglavnom pjesničko-dramski tekstovi, koji su vješto i svrsishodno izabrani iz dalmatinsko-dubrovačke srednjovjekovne književne tradicije (nekima nisu otkriveni predlošci), koji su i bili uzrokom velikoj popularnosti toga Divkovićeva zbornika (27 izdanja). Sva je djela tiskao bosančicom i to su prve knjige tiskane tim pismom. Popularnost i raširenost Divkovićevih knjiga ne samo među običnim pukom Bosne, Slavonije i Dalmacije nego i među glagoljašima i u Dubrovniku (o čemu svjedoče postojeći prijepisi i

---

⁶⁴ Benić, Bono. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 5. 7. 2021. Dostupno na: <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=6918>.

primjerci knjiga u njihovim knjižnicama) uvelike su pridonijele homogenizaciji i uobličenju jezika hrvatske književnosti u predstandardnom razdoblju.⁶⁵

7. **Dobretić**, Marko, biskup i crkveni pisac (Brnjići kraj Jajca, 1713–Fojnica, 8.I.1784). Školovao se u franjevačkom samostanu u Fojnici, a zatim je u Dalmaciji i Italiji studirao filozofiju i teologiju; od 1740. do 1757. profesor u Firenci. God. 1764. osmanske vlasti uhitile su ga u Fojnici; oslobođen je uz veliku otkupninu. Papa Klement XIV. imenovao ga je 1772. naslovnim eretrijskim biskupom i apostolskim vikarom za Bosnu i Hercegovinu. Obavio je tri biskupske vizitacije (1773., 1777., 1780); većim su dijelom objavljene i vrijedan su historiografski izvor. Važno mu je pastoralno djelo *Čudoredna bogoslovnica* (Ankona, 1782).⁶⁶

8. **Josić**, Blaž (Bono), pjesnik, latinist (Rapače kraj Tuzle, 2. III. 1820 — Kraljeva Sutjeska, 24. XII. 1868). Školovanje započeo u Tuzli, nastavio u Kraljevoj Sutjesci (humaniora) i ondje 1835. stupio u novicijat. Filozofiju i teologiju studirao u Veszprému 1837–42. Za svećenika je zaređen 1843. Bio je meštar franjevačkih novaka u Kraljevoj Sutjesci, gvardijan u Đakovu (1854. odobrio je rad Zbora redovničke mladeži, kojemu je 1866. poklonio neke muzejske predmete), župnik u Zoviku te u Dubravama od 1857. U upravi Provincije Bosne Srebrene bio je definitor, provincijal 1863–66. i apostolski vikar (nakon smrti biskupa S. Frankovića 1864). Pisao ode, elegije i prigodnice na latinskom jeziku prema uzoru na dubrovačke pjesnike XVIII. st. *Elegia*, posvećena provincijalu S. Marijanoviću, u kojoj govori o padu Bosne 1463. Ostale su pjesme kraće, posvećene caru i kralju Franji Josipu I, M. Šunjiću, M. Nediću, Petru Klobusitzkomu i dr. Ostavština mu se čuva u Franjevačkom samostanu u Tolisi. Najpoznatije djelo mu je *Elegia in novo anno honori ac memoriae A. R. R Stephani Marianovich de Lipnicza*. (Szakolczae 1842).⁶⁷

9. **Jukić**, Ivan Franjo (Frano), hrvatski pisac, kulturni i politički djelatnik (Banja Luka, 8. VII. 1818 – Beč, 20. V.1 857). Franjevac, bogosloviju studirao u Zagrebu i Veszprému

---

⁶⁵ Divković, Matija. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 7. 7. 2021. Dostupno na: <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=15512>.

⁶⁶ Dobretić, Marko. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 5. 7. 2021. Dostupno na: <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx>.

⁶⁷ Josić, Blaž- *Hrvatski bibliografski leksikon*, Zagreb Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2009-20020. Dostupno na <https://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=8719> (7.7. 2021.)

u Mađarskoj. Nakon kratkotrajne suradnje s Omer-pašom Latasom dospio je, optužen kao panslavist, u carigradsku tamnicu. Izbavljen je zauzimanjem austrijskoga konzula, pjesnika A. Mihanovića. Bio je pristaša ilirskoga pokreta, kojega je program prenio u Bosnu pa se zauzimao za njegovu provedbu. Suradivao je u *Srpsko-dalmatinskom magazinu*, Gajevoj *Danici*, Vrazovu *Kolu*. Jukić je začetnik moderne svjetovne književnosti u Bosni, zagovarao je osnutak pučkih učionica, knjižnica, muzeja, književnog društva, skupljao je narodno blago (*Narodne pjesme bosanske i hercegovačke...*, 1858).⁶⁸ Počeci bosanskohercegovačke periodike, međutim, nisu vezani za pojavu sarajevske Vilajetske štamparije. Prvi časopis Bosanski prijatelj koji 1850. godine „pokreće, ispisuje i uređuje” fra Ivan Franjo Jukić, štampan je u Zagrebu „troškom i brzotiskom dr. Ljudevita Gaja”. pokrenuo, uređivao i uglavnom sam ispunjavao časopis *Bosanski prijatelj* (3 broja, 1850., 1851., 1861). Sam Jukić uredio je i ispisao tri sveske Bosanskog prijatelja (1850, 1851, 1861), a četvrtu svesku izdao je Jukićev sljedbenik fra Antun Knežević (1834–1889) 1870. godine. Bosanski prijatelj, prvijenac bosanskohercegovačke periodike, iako nije štampan u Bosni smatra se s pravom prvim bosanskim listom, ne samo po tome što su mu urednik i saradnici iz reda bosanskih franjevaca, pristalica ilirskog pokreta već i zbog toga što je obrađivao tematiku koja se isključivo odnosi na Bosnu, njene ljude i događaje, ali i jezik, što je od neprocjenjivog značaja za jezikoslovce.⁶⁹

10. Kraljević, Anđeo, biskup i književnik (Čerigaj, kraj Širokog Brijega, 26. XII. 1807 – Konjic 27. VII. 1879). Franjevac, studirao u Mađarskoj, zaređen 1831.godine. Gvardijan u Kreševu i Širokom Brijegu. Zaslužan za izgradnju prvoga franjevačkog samostana u Hercegovini nakon tur. okupacije (Široki Brijeg, 1844). Prvi poglavar novouspostavljene franjevačke vikarije u Hercegovini (1852), apostolski vikar za Hercegovinu (1864) i biskup (1865). Osnivao udruge i ustanove za zaštitu i prosvjetu katolika; u Mostar doveo časne sestre milosrdnice, zaslužan za otvorenje prvih škola. Djela: Šematizam Kustodije (1853), Razgovor duhovni (1860), Grammatica Latino-

---

⁶⁸ Jukić, Ivan Franjo. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 9. 7. 2021. Dostupno na: <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=29476>.

⁶⁹ Dizdar Senada. Bibliografija Sarajevskog cvjetnika :Prilog povjesti knjige.Sarajevo Filozofski fakultet, str. 17-18. Dostupno na: http://www.ff-eizdavastvo.ba/Books/Bibliografija_Sarajevskog_cvjetnika-prilog_povijesti_knjige.pdf (13.7.2021.)

illyrica (Rim, 1863) Put križa (1867.); Govorenje za svetkovine (1870.); Ispovidnik kod bolesnika (1870.); Molitvenik (1873.); Zabava duhovna za dicu školsku (1874.)
70

11. Kunić, Filip (Pilip) (1821-1871). Djelo Slovnica jezika latinskog ilirski iztumačena za porabu mladezži bosanske s kratkim i potrebitim rječnikom. Beču : Štampano kod Oo. Mechitharistah, 1857.

12. Lalić, Ljudevit (u latinskim izvorima: Ludovicus Lalich) (pol. 17. st. - poč. 18.st.), bio je svećenik i leksikograf. Pripadao je redu franjevacu Male braće. Rodom je bio iz Hercegovine, iz Ružića. O njemu se vrlo malo zna. Pretpostavlja se da se je školovao u nekom od franjevačkih samostana, vjerojatno u Omišu, Zaostrogu ili na Otoku u Prološcu, a da je studirao u Italiji, gdje je usavršio svoj latinski i talijanski. Zabilježeno je da je djelovao po župi Tučepima. Djelo: Trojezični latinsko-talijansko-hrvatski rječnik Blago jezika slovinskog illi Slovník u kome izgovarajuse riči diačke, latinske i slovinske. Slovník, Ilti dikcionar, slovinski. Thesaurus linguae illyricae sive Dictionarium Illyricum. In quo verba latino-italice et illyricae redduntur. Labore fratris Ludovici collectum. Prvi veliki rječnik latinsko-talijansko-hrvatskog jezika pisan bosančicom i glagoljicom. Kao glavni predložak mu je poslužio rječnik Mikalje. Rječnik je sačuvan u jednom rukopisu iz omiške franjevačke knjižnice, objavljen je tek 2007. Pripisuje mu se, iako zasad nesigurno, i drugo djelo, sačuvano u rukopisu, pod naslovom Opera del frate Lodovico de Arcigovina di Rusichi sacerdote de(i) Minori osservanti datirano u 1702. godinu⁷¹

13. Lašvanin, Nikola, ljetopisac (Lašva, BiH, oko 1703 – Jajce, BiH, 2. IX. 1750). Franjevac, školovao se vjerojatno u Italiji. Djelovao u Bosni; učitelj novaka u samostanu u Fojnici (1730–35), zamjenik provincijala (kustos) provincije Bosne Srebrene od 1745. Ostavio je u rukopisu *Ljetopis (Kronika aliti uspomena od vikova svega svijeta)*, koji obuhvaća različite prijepise i zapise. Gotovo je doslovno prenio djela P. Rittera Vitezovića *Kronika* (1696) i *Bosna captiva* (1712), zatim donosi

---

⁷⁰ Kraljević, Anđeo. Proleksis enciklopedija: online. Dostupno na <https://proleksis.lzmk.hr/31067/> . Pristupljeno: 7.7.2021.

⁷¹ Lalić, Ljudevit Dostupno na https://hr.wikipedia.org/wiki/Ljudevit_Lali%C4%87 . Pristupljeno: 9.7. 2021.

različite bilješke i isprave iz povijesti bosanskih franjevaca, poslovice, pjesme, različite pouke i slično. Rukopis je objavio J. Jelenić (1914–15) i I. Gavran (1981).⁷²

14. Lastrić, Filip, crkveni povjesničar (Očevija kraj Vareša, BiH, 1700 – Kraljeva Sutjeska, BiH, 19. IV. 1783) Školovao se Dalmaciji Ugarskoj i Italiji. U franjevački red stupio 1719., i obnašao različite službe u provinciji Bosne Srebrene, provincijal 1741–45; Farlatijev suradnik za *Illyricum sacrum*. Vodio je sve do svoje smrti ljetopis provincije. Najznačajnije njegovo djelo, po kojem se smatra jednim od začetnika historiografije na tlu Bosne i Hercegovine, jeste *Pregled starina Bosanske provincije (Epitome vetustatum provinciae Bosnensis*, Ankona, 1765., hrvatski prijevod Zidrum, 1977), koje sadrži povijest provincije Bosne Srebrene, katalog pisaca franjevaca i njihovih štampanih djela. Objavio je nekoliko zbirki propovijedi i tumačenja kršćanskoga nauka, od kojih se ističu propovijedi na latinskom i hrvatskome *Dvojezično svjedočanstvo (Testimonium bilabium*, 1755) i prerađene kratke propovijedi Giuseppea Garuffija *Od' uzame: iztomačenje nauka karstjanskoga* (Venecija, 1765, 1796). Ostala djela: *Nediljnik dvostruk: govorenja za svaku nedilju* (Venecija, 1766), *Svetnjak: govorenja za svetkovinu* (Venecija 1766). Pisao je latinicom i bosančicom.⁷³

15. Lekušić, Marian (Mostar, o. 1671 — Šibenik, 10. I. 1742). Franjevac, ljetopisac, prevoditelj. Niže škole završio u Visovcu, a više u Osijeku. Djelovao na području Hrvatske (Split, Sinju Makrska) i bio poznat od Jadrana do Budima kao vrstan pripovijedač. Štampao djelo *Meditationes S Bonaventurae*, To jest bogoljubna razmišljanja od otajstva otkupljenja čovičanskog sv. Bonaventure (Venecija, 1730).⁷⁴

16. Markovac Margitić (Margitić; Jajčanin), Stjepan (Stipan), vjerski pisac (Jajce, oko 1650 – Fojnica, 8. XII. 1730). Franjevac, studirao u Italiji. Bosančicom je tiskao dvije

---

⁷² Lašvanin, Nikola. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 5. 7. 2021. Dostupno na: <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=35541>.

⁷³ Lastrić, Filip. U: *Leksikon hrvatskih pisaca*. autor koncepcije / autor koncepcije Krešimir Nemeć ; urednici Dunja Fališevac...[et. al.]. Zagreb, Školska knjiga, 2000. str. 422. Lastrić, Filip. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 5. 7. 2021. Dostupno na: <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=35533>.

⁷⁴ Lekušić Marijan U: *Leksikon hrvatskih pisaca*. autor koncepcije / autor koncepcije Krešimir Nemeć ; urednici Dunja Fališevac...[et. al.]. Zagreb, Školska knjiga, 2000 str. 423

religiozne zbirke. *Ispovid karstjanska* (Venecija, 1701, 1707, 1788, Split 1994, 1842.), popularna u puku, zvana *Stipanuša*, u prvome dijelu, nastalome pod utjecajem španjolskog isusovca Christóbala de la Vege, obuhvaća propovijedi, molitve i pripovijesti, a u drugome zbornik nabožnih pjesama, među kojima je i osmeračka preradba Vetranovićeve *Komedije od uskrsnutja Isukrstova*. Drugo djelo, *Fala ot sveti, aliti govorenja ot svetkovina zabilježeni priko godišta* (Venecija, 1708, 1770, 1778), niz je pohvala različitim svecima.⁷⁵

17. Matijević, Stjepan (Breške, u blizini Tuzle oko 1580.–Italija, 1654.?), hrvatski pisac iz Bosne i Hercegovine, franjevac. Zajedno s fra Matijom Divkovićem jedan je od pionira književnosti u Bosni. Poznato mu je djelo *Ispoviedaonik* iz 1630. godine. Matijevićevo djelo pripadalo je vrsti franjevačkih knjiga koje su bile jedine pristupačne hrvatskom katoličkom puku u Bosni Srebrenoj, živjele u narodu i prenosile se s koljena na koljeno, postigle iznimnu popularnost, te su tiskane u velikom broju izdanja. Knjigu je napisao hrvatskom crkvenom ćirilicom. U Sarajevu i ostalim mjestima po Bosni službovao. Od velika je značaja njegovo misionarsko djelovanje u Transilvaniji u Rumunjskoj. Umro je u službi misionara u Italiji 1654. godine.⁷⁶

18. Matić, Ambroz (Blaževac, kod Modriče 24. marta 1795. –Garevac, kod Modriče 24. maja 1849.), prigodničar i pedagoški pisac, pjesnik. Osnovnu školu i humaniora uči u Kraljevoj Sutjesci , filozofiju i teologiju u Požegi i Ugarskoj. Bio kapelan u Tolisi , učitelj u Kraljevoj Sutjesci, župnik u Tremošnici , dvaput Definitor Provincije. Utopi se prelazeći Bosnu. Napisao je aritmetički udžbenik (Racsun za pervu i drugu godinu shkulsku iz latinskog u bosanski jezik ..., Osijek, 1827.) i latinsku gramatiku (Knjixica Rucsna s'upravam koristnim i uveshtbanjem lasnim za mladiche latinski jezik ucseche, u bosanski izgovor sloxena, Osijek, 1832.). Udžbenik za poučavanje računstva prijevod je prvoga dijela latinskoga izvornika mađarskoga matematičara Pála Makóa. Matić je pisao poeziju na latinskome i hrvatskom jeziku, a posebno je bio poznat po prigodnicama koje je pisao istaknutim članovima svoga reda. Smatra se

---

⁷⁵ Markovac Margitić, Stjepan. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 6. 7. 2021. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=38877>.

⁷⁶ Pavešić, S., 1968, *Jezik Stjepana Matijevića*, Jazu, Zagreb. Dostupno na: file:///C:/Users/pc/Downloads/01_06_Pavesic.pdf. Pristupljeno 10.07.2021.

začetnikom autorizirane književnosti Bosanske Posavine. Pisao i pjesme među koje ima su najpoznatije Carmen adgratulatorium m.v.p. Stephano Marianovich, magistro novitorium (pjesma, Osijek 1825.) I Illustrissimo Domino Gabrieli Barishich... (pjesma, Osijek, 1827.).⁷⁷

19. Nagnanović, Bernardin rođen u Brotnju, 1681, a umro je u 37. godini života. Bio je lektor teologije na više mjesta te tajnik provincije Bosne Srebrene. Napisao je na latinskom jeziku djelo *Brevis historia provinciae Bosnae Argentinae*, zapravo nacrt za opširniju povijest Bosne Srebrene. Pokopan je u Zaostrogu.⁷⁸

20. Nedić, Martin, književnik (Tolisa kraj Orašja, BiH, 1. IV. 1810 Tolisa, 16. V. 1895). Franjevačkomu redu pristupio 1825. Diplomirao teologiju i filozofiju u Madžarskoj (1835). Od 1836. bio je kapelan u Orašju, a 1839. postavljen je za profesora srednje samostanske škole u Kraljevoj Sutjesci. Zbog dobra poznavanja turskog jezika bio je poslanik franjevačkoga reda u Carigradu (1843. i 1845). God. 1848. postao je župnikom u Ulicama (nedaleko od Brčkog), a 1851. definitor Franjevačke provincije Bosne Srebrene. God. 1852. bio je član provincijskoga poslanstva u Beču, koje se zauzimalo za mogućnost školovanja bosanskih klerika u austrijskim školama. Od 1854. bio je provincijal, od 1856. župnik i profesor u Kraljevoj Sutjesci, a od 1861. župnik u Tolisi, gdje je dao podići školu, crkvu i samostan. Već od mladosti bio je pristaša ilirskoga pokreta u Bosni te suradnik *Danice ilirske*, a poslije *Arkiva za povjestnicu jugoslavensku*. Pod različitim pseudonimima (Vila bosanska, Žalovan i dr.) objavljivao je članke uglavnom u hrvatskim listovima (*Obzor*, *Glasnik biskupije bosanske i sriemske*). Također se bavio heraldikom i leksikografijom. Značajnija djela: *Razgovor koga vile ilirkinje imadoshe u pramalitje godine 1835* (1835), *Pokret godine 1848. i 1849: narodna spevanja od Žalovana i njegova brata Bošnjaka* (1851), *Ratovanje Slovinskog naroda proti Turcima godine 1875–1878* (1881), *Život fra Marijana Šunjića* (1883).⁷⁹

---

⁷⁷ Matić Ambroz Hrvatska str U: Leksikon hrvatskih pisaca . autor koncepcije / autor koncepcije Krešimir Nemeć ; urednici Dunja Fališevac...[et. al.]. Zagreb, Školska knjiga , 2000, str. 467; Krešić, Katica. Gramatika Ambroza Matića (1832.) Hum : časopis Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Mostaru, Vol. 14 No. 22, 2019. str. 30-44

⁷⁸ Dostupno na: <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=47121>. Pristupljeno dana: 15.04.2020 godine.

⁷⁹ Nedić, Martin. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 9. 7. 2021. Dostupno na: <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=43216>.

21. Martić, Grgo (Grga, Mato), književnik (Rastovača kraj Posušja, BiH, 24. I. 1822–Kreševo, BiH, 30. VIII. 1905). Franjevac, studij filozofije završio u Zagrebu, a bogoslovije u Stolnome Biogradu (Székesfehérváru). Za svećenika zaređen 1845. u Travniku, služio je u različitim bosanskim mjestima, najveći dio života kao župnik u Sarajevu. Od 1878. živio je u kreševskome samostanu. Jedan je od najistaknutijih hrvatskih preporoditelja u Bosni. Uz ilirski pokret pristao je za boravka u Zagrebu (1839–41), gdje je postao suradnik *Danice* i drugih listova (pod pseudonimom Ljubomir Martić Hercegovac). Pisao je lirske i epske pjesme, među kojima se opsegom ističe epski ciklus *Osvetnici* (I–VII, 1861–83), o crnogorsko-turskim sukobima i bosanskohercegovačkoj krizi 1876–78., za koji mu je uzor bio u prvome redu I. Mažuranić, a i A. Kačić Miošić, I. Gundulić te usmeno epsko pjesništvo. Objavljivao je i prigodna djela religiozne tematike (*Obrana Biograda godine 1456. Slavje sv. Ivana Kapistranskoga*, 1887; *Posvetnici*, 1895) te putopise, u stihu i prozi. Za povjesničare su zanimljiva *Zapamćenja*, što ih je po njegovu kazivanju zabilježio J. Koharić (tiskana 1906. u cenzuriranoj verziji). S I. F. Jukićem objavio je *Narodne pjesme bosanske i hercegovačke ...* (1858). Prevodio je djela Homera, J. Racinea, F. R. de Chateaubrianda i L. N. Tolstoja.⁸⁰

22. Papić, Pavao rođen je u imućnoj sarajevskoj obitelji 1593, a umro u Visokom svakako poslije 1649. godine. Školovao se u se u nekom od samostana Bosne Srebrene, a studij završio u Italiji, gdje je i zaređen za svećenika. Godine 1623. nalazimo ga u fojničkom samostanu u kojem je obnašao službu lektora. Uspješno preveo na u to vrijeme aktualno i popularno djelo talijanskoga franjevca Bartolomeja de Salutio *Le sette trombe per risvegliar il peccatore alla penitenza* (*Sedam trubli za probuditi grešnika na pokoru* iz 1619. godine. Prijevod međutim nije dospio objaviti pa je ostao u rukopisu, datiranomu 1649. godinom. Objavio ga je tek 1991. godine u Zagrebu fra Ignacije Gavran u 33. sv esku Građe za povijest književnosti hrvatske u izdanju JAZU-a. Puni naslov Papićeva djela glasi *Sedam trubli za probuditi grešnika na*

---

⁸⁰ Martić, Grgo. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 9. 7. 2021. Dostupno na: <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=39137>.

*pokoru. Djelo vele korisno i vele napredčano za spasenie dušaa grešnikaa i grešnica sastavljeno po poštovanomu ocu fra Bartolu Salutivu, fratra bratu Reda manjje bratie od obluženia. Istomačeno i prineseno u slavni čisti slovinski jezik po poštovanomu ocu fra Pavlu Papiću, Varhbošnjjaninu istoga reda. U Visokomu, u manastieru svetoga Nikole. Prijevod je inače pisan vrlo lijepom bosanicom, ikavsko-ijekavskom mješavinom i (bar filolozima) vrlo zanimljivim jezikom.*⁸¹

23. Posilović Mošunjanin, Pavao, vjerski pisac (Glamoč, između 15. V. 1597. i 15.V.1598–? Rama,? 28. I. 1657). Vjerojatno se školovao u franjevačkom samostanu u Rami te studirao bogosloviju u Perugi i filozofiju u Anconi. Zna se da je 1634. boravio u Rimu. God. 1642–55. obnašao je službu skradinskoga biskupa, a potom do 1656. duvanjskoga. Kao apostolski vikar boravio je u Slavoniji. Njegove bosančicom tiskane moralnopoučne knjige *Naslađenje duhovno, koji želi dobro živiti, potom toga dobro umriti* (1639), preradba ulomaka iz djelâ franjevca Bartola Cambija i dominikanca Bartola D'Angela, te *Cvijet od kriposti duhovni i tilesnije prikoristan svakomu virnomu krstjaninu koji ga štiti često* (1647), preradba talijanske moralističke zbirke *Fiore di virtù*, bile su vrlo omiljene u puku. Prevodio je s latinskoga i talijanskog.⁸²

24. Šitović, Lovro (Sitović, Ljubuški), vjerski pisac i epik (Ljubuški, 1682 -Šibenik, 29. II. 1729). Porijeklom iz muslimanskoj obitelji rođeno ime mu je Hasan. U vrijeme Bečkog rata (1690) dok mu je otac skupljao novac za svoj otkup mali Hasan je dospio u porodicu vrgorskog harambaše Šimuna Talajagića Delije , koji je zarobio strag Šitovića. Tu je upoznao katločku vjeru i prešao na katoličanstvo, nakon školovanja u franjevačkom samostanu u Zaostrogu, novicijata u Našicama i studija filozofije i bogoslovije, najvjerojatnije u Italiji, zaredio. Predavao je u franjevačkim školama u Makarskoj, Šibeniku i Splitu, bio je lektor reda, starješina hospicija te propovjednik. Autor je latinskog djela *Nauk krstjanski i različiti plačevi i pjesme (Doctrina christiana et piae aliquot cantilenae*, oko 1713) i latinsko-hrvatske gramatike (*Grammatica latino-illyrica*, 1713). Najvažnije mu je djelo *Pisna od pakla: navlastito od paklenoga ognja, tamnosti i vičnjosti* (1727), koje u stihovima obrađuje

---

⁸¹ Pranjković Ivo. Sedam trublji fra Pavla Papića. Svjetlo riječi: mjesečnik, (19.6.2020), Dostupno na <https://www.svjetlorijeci.ba/novosti/sedam-trublji-fra-pavla-papi%C4%87a> (13.7.2021.)

⁸² Posilović Mošunjanin, Pavao. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 5. 7. 2021. Dostupno na: <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=49654>.

eshatološku temu. Ispjevano je u desetercima, ikavicom, didaktičke je naravi, pisano za neuku publiku. Posmrtno mu je tiskano djelo *List nauka krstjanskoga* (1752).⁸³

25. Vicić, Vice (Fojnica, 1734. - 28. ožujka 1796.) pisac. Osnovnu naobrazbu stekao je u Fojnici, filozofsko-teološki studij završio je u Italiji, gdje se istodobno usavršavao i u glazbi. Prvi je u Bosni uveo pjevanje na narodnom hrvatskom jeziku tijekom mise. Pisao je ikavicom pod utjecajem dalmatinsko-dubrovačkog pjesništva. Napisao: Veliki kantual. Pjesmarica s notnim zapisima, sadrži mise, Creda i stihove na latinskom te pobožne pjesme na hrvatskom jeziku kojima je on autor, a ističe se pjesma u čast sv. Ilije zaštitnika Bosne. Djelo je još u rukopisu i neobjavljeno. Kantual, ""najvrjedniji glazbeni zbornik crkvenih popjevaka i misa iz prošlosti Bosne", napisao je 1785. u samostanu u Fojnici.⁸⁴

Zaključak

Veoma je sažet ovaj svojevrsni pregled upotrebe latinskog jezika na bosanskohercegovačkom tlu između desetog i sredine devetnaestog stoljeća, ali se ukratko može zaključiti da je njegova upotreba u svako doba bila raznovrsna te da je on kontinuirano upotrebljavan tokom navedenog perioda. Početak književnog rada u Bosni i Hercegovini počinje sa Matijom Divkovićem i štampanjm njegovih dijela koja su religioznog karaktera. Uz njega u 17. stoljeću javili su se i Pavao Posilović i Pavap Papić , Ivan Bandulović, Ivan Ančić. Njihova djela su teološki priručnici za sveštenstvo i za crkvenu službu. Među tim djelima su i djela (Matijevića i Ančića) koji su služili i za naobrazbu sveštenika. Pisci 18. stoljeća nastavljaju tu tradiciju (Stjepan Margetić, Marijan Lekušić, Lovro Sitović, Marko Dobretić), ali se javlja interes i za druge nauke i, (Sitović) za lingvistiku, ali i početak bavljenja historiografijom i ljetopisima (Filip Lastrić, Nikola Lašvanin , Bono Benić , Marijan Bogdanović), prijevodima Stjepan Margetić. U 18. stoljeću važna djelatnost je i pisanje užbenika (Grgo Iljić, Augustin Miletić, Stjepan Marijnović, Ambroz Matić, Filip Kunić, Rafo Barišić...)

Devetnaesto stoljeće donosi i druge književne oblike pa je poezija dio književnog stvaranja (Ivan Franjo Jukić, Vice Vicić, Petar Bakula, Grgo Martić ...) koje su prihvatili i ideje narodnog preporoda i ideje francuske revolucije, i ilirskog pokreta. Knjige pomenutih

⁸³ Šitović, Lovro. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 5. 7. 2021. Dostupno na: <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=59614>.

⁸⁴ Vicić, Vice. Dostupno na https://hr.wikipedia.org/wiki/Vice_Vici%C4%87. Pristupljeno: 11. 07. 2021.

latinista pripadaju posebnom korpusu zbirki u baštinskim institucijama i od velike su vrijednosti za bosanskohercegovačku kulturnu baštinu, nepresušno vrelo za historiografiju, jezikoslovlje i razumijevanja bosanskohercegovačkog društva. Od identificiranih deset (10) Apostolskih vikara samo za dvojicu (Rafu Barišića, Augustina Miletića) su pronađeni zapisi o postojanju knjiga u COBISS (BiH), a za dvojicu vikara (Mato Delivić, Pavao Dragičević) nisu pronađeni podaci o njihovoj publicističkoj djelatnosti, niti su pronađeni zapisi u COBISS sistemu, te bi trebalo se posvetiti daljim istraživanjima.

3. Stara i rijetka knjiga

Povijesni razvoj knjige ima dugu tradiciju i isprepletenu nastankom pisma, izumom opreme za pisanje te otkrićima različitih materijala na kojima je bilježena pisana riječ. Zato se u hiljadugodišnjem razvoju pisma i zapisanog znanja može pratiti i razvoj knjige u kome dominira knjiga koju često imenujemo *stara knjiga*.

Uz pojam stara knjiga nerijetko se javljaju i sintagme rijetka, rara, zbog pretpostavke da ne postoji drugi primjerak ili da ih je sačuvan neznatan broj. Riječ rara izvedenica je iz latinskog, a danas je ponajviše u uporabi u engleskom govornom području - rare book, rare book cataloguing, rare book collection. U anglo-američkom knjižničarstvu prakticiraju se termini antiquarian i hand book press.⁸⁵

Katičić (2003 : 35) pod starom građom podrazumijeva staru štampanu građu i ona se odnosi se na knjige, novine, plakate, proglase, letke i sl. štampane od sredine 15. st. po prilici 1850. i rukopise koji su nastali prije 15. st., a ta se granica često pomiče bliže našem vremenu.

A u Objedinjenom ISBD za staru knjigu je definicija: „Stara omeđena građa (older monographic resource) jedinice građe proizvedene prije uvođenja strojnog tiska u 19. stoljeću; obuhvaća jedinice proizvedene za tržište kao i one koje su tiskane u nekoliko primjeraka ili jednom primjerku, za privatno korištenje ili ograničeno raspačavanje“⁸⁶

Stara i omeđena građa u odnosu na ostalu bibliotečku građu (izvore ima svoje specifičnosti koje su vezane za tradiciju njenog nastanka u kome se prepoznaju dva razdoblja: rukopisna knjiga i štampana knjiga, što se svakako odražava i na njen bibliografski opis u sistemima za organizaciju znanja (bibliografije i kataloški zapisi).

Najranije razdoblje štamparstva a obilježeno je pokušajima da štampana knjiga knjiga u svemu nalikuje rukopisnoj kako bi ova smjena protekla uz što manji otpor, a štampane knjige bile što bolje prihvaćene među čitalačkom publikom. Može se reći da su prve štampane knjige bile po izgledu bile manualno umnožene rukopisne knjige i u bibliografskom smislu nisu imale sve izvore za opis u bibliografskom smislu koji propisuju satanadrđi. To se odražava i

---

⁸⁵ Prema Božin, Mia Katalogizacija legata stare i rijetke građe (diplomski rad). Zadar : Mia Božin ili Sveučilište u Zadru., 2017. str. 11 Dostupno na <https://core.ac.uk/download/pdf/198108238.pdf> (14.7.2021.)

⁸⁶ ISBD : međunarodni standardni bibliografski opis / preporučila Skupina za pregled ISBD-a ; odobrio Stalni odbor IFLA-ine Sekcije za katalogizaciju ; [s engleskog prevela i predgovor napisala Ana Barbarić]. Objedinjeno izd. Zagreb : Hrvatsko knjižničarsko društvo, 2014, str. 318.

na naslovnu stranicu kao najvažniji izvor podataka koju ne srećemo na knjigama štampanih u 15. stoljeću, pa i neke od onih štampani u prvim desetljećima 16. stoljeća. Podaci o autoru, naslovu i drugim bitnim elementima opisa nalaze u prvoj rečenici štampanog teksta, kolofonu, incipitu (početak teksta), ili u posljednjoj rečenici, tzv. eksplicitu. Takvu praksu nalazimo naprimjer u djelu Juraja Dragišića Dragišić, Juraj (ante 1445 – 1520) [1499], *De natura angelica, libri principium (De natura caelestium spirituum quos angelos vocamus koji počinje sa „Georgius Benignus Saluiatus de angelica natura præclarum opus cum nuper ad me misisset, adeo sum lectione ea delectatus propter multarum magnarumque rerum utilitatem ut sine ulla mora imprimendum curauerim.“* Nešto kasnije javljaju se prve naslovne stranice.⁸⁷ Uskoro se javljaju i štamparski znakovi i te omotni list koji se radi zaštite stavljao na početak knjige, a sadržavao je određene podatke. Revolucionaran zaokret u izgledu štampane knjige bila je ideja o štampanju naslovne stranice, čime je štampana knjiga a zadobila svoj prepoznatljiv izgled koji se zadržao do danas.⁸⁸

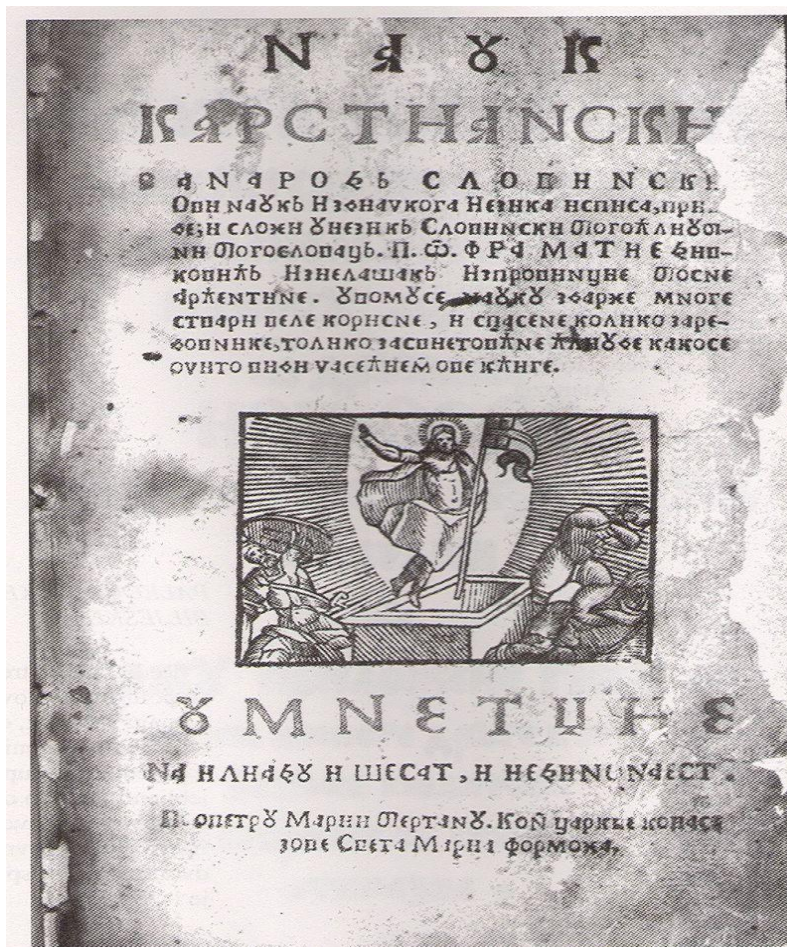
Prve bosankohercegovačke knjige koje se štampaju u tom periodu (16-17 st.) imaju osnovne oblikovne podatke za identifikciju, dakle, naslovnu stranicu ili su im podaci za naslov i autorstvo naznačeni na koricima i u tom smislu prate tadašnja onovremena tehnička dostignuća u štampanju knjiga.

---

⁸⁷ Juraj Dragišić (Georgius Benignus) (ante 1445 – 1520) [1499], *De natura angelica, libri principium (1499), versio electronica* (Bartolommeo di Libri, Firenze), dostupno na <http://www.ffzg.unizg.hr/klafil/croala/cgi-bin/getobject.pl?c.30:1.laud>. Pristupljeno: 14. 7. 2021.

⁸⁸ Usp. Stipčević, Aleksandar. Nav. dj. Str. 403 Stipčević, Aleksandar. Povijest knjige. 2. prošireno i dopunjeno izd. Zagreb : Matica hrvatska, 2006. Str. 390

Naslovna stranica Divkovićeve knjige „Nauk krstjanski... iz 1611.

Kao što je rečeno, stara je knjiga znatno složenija u smislu bibliografske obrade od one novijeg datuma jer ona nije još uvijek izvršena standardizacija podataka neophodnih za njenu identifikaciju i u području izvora za preuzimanje podataka, ali i samih podataka o građi. U ovom radu prateći štamparsku djelatnost bh latinista fokus je na štampanoj knjizi koja obuhvata period od 17. do 19. stoljeća. Mapiranje autora i djela rađeno je korištenjem metapodataka kojima su opisivani.

4. Metapodaci

Definiranje pojma metapodatak nije jednostavan zadatak, a on se može definirati na više načina, ovisno o zajednici koja ih koristi te njihovoj funkcionalnosti i upotrebi u raznim okruženjima. Kako navodi Ch. Borgaman (2002: 57) „Metapodaci su podaci vezani uz predmete, a omogućavaju da njihovi potencijalni korisnici ne moraju unaprijed imati potpuno znanje o njihovom postojanju ili svojstvima. Oni podržavaju niz radnji. Korisnik može biti program ili osoba.“

Prema Dizdar, S. pojavljivanje pojma metapodatak upućuje i na to da se sa pojavom digitalne građe i njenim povećanjem javlja sve veći interes za strukturirane podatke koji će pomoći u rješavanju problema vezanih za identifikaciju i pristup građi na mreži. Bilo bi idealno kada bi se metapodaci izrađivali uporedo sa elektronskim objektima i odmah ugrađivali, npr. u zaglavlje HTML-a. Ali, metapodaci u zaglavlju HTML-a najčešće se izrađuju bez primjene normi, što za posljedicu ima iznimno rijetku ugradnju visokokvalitetnih metapodataka u elektronske objekte. Za njihovu izradu koriste se različite stvarne i de facto norme.⁸⁹

Upotreba i značaj metapodataka za biblioteke postoji i prije vremena kada su imenovani kao metapodaci, s tim da je interes za njima povećan sa pojavom digitalnog dokumenta, odnosno od kada su i druge djelatnosti zbog svojih interesa posvetile njihovom razvoju- u prvom redu misli se na izdavaštvo. Kao posljedica toga jeste to da bibliotekari u svom svakodnevnom poslovanju se sve više suočavaju sa novom vrste građe, koja je potpuno drugačija od tradicionalne papirne forme, a da bi je locirali, preuzeli, obradili i arhivirali, potrebni su im metapodaci.

Koristeći markerske jezike digitalni dokument je moguće opisati na raznim nivoima agregacije, kao što može učiniti i dobra katalogizacija. Moguće je opisati zbirku, jedan izvor ili sastavni dio većeg izvora, npr. fotografija u jednom članku.

Kako smo već naveli, termin metapodatak različito se koristi u pojedinim lokalnim zajednicama. Neki ga koriste da upute na to da su to informacije razumljive mašinama, dok ga drugi koriste samo za zapise koji opisuju elektronske izvore. U bibliotečkom okruženju ovaj termin se najšire koristi da bi se imenovala bilo koja formalna shema opisa izvora za bilo kakav objekat, bez obzira da li je digitalan ili ne.

---

⁸⁹ Dizdar, S., 2011. Od podataka do metapodataka. Sarajevo. Nacionalna i univerzitetska biblioteka BiH. str.289

Baštinske institucije, pogotovo biblioteke su koristile metapodatke od početka njihovog djelovanja i u tom smislu imaju i najdužu njihovu standardizaciju koja se odnosila na ekstrakciju dovoljnog broja (meta) podataka za njihovu identifikaciju. Ta hiljadugodišnja iskustva u kreiranju metapodataka od 19. stoljeća pretaču se u pravila za izradu kataloga, a od sredine 20. stoljeća govorimo o njihovoj standardizaciji u smislu međunarodo prihvaćenih standarda. Među tim standardima bio je i standard za obradu stare knjige.⁹⁰

---

⁹⁰ FN: ISBD(A) : international standard bibliographic description for older monographic publications (antiquarian) / recommended by the Project Group on the International Standard Bibliographic Description for Older Monographic Publications (Antiquarian) ; approved by the Standing Committees of the IFLA Section on Cataloguing and the IFLA Section on Rare Books and Manuscripts. 2nd rev. ed. München : K. G. Saur, 1991. Dostupno i na: <http://archive.ifla.org/VII/s13/pubs/isbda.htm>. Hrvatski prijevod: ISBD(A) : međunarodni standardni bibliografski opis starih omeđenih publikacija (antikvarnih) / preporučila Projektna grupa za Međunarodni standardni bibliografski opis starih omeđenih publikacija (antikvarnih) ; odobrili stalni odbori Sekcije za katalogizaciju i Sekcije za rijetke knjige i rukopise Međunarodne federacije bibliotekarskih društava i ustanova ; [s engleskog prevela, hrvatske primjere odabrala i izradila Tinka Katić]. 1. hrvatsko izd. (prema 2. prerađenom izd. izvornika). Zagreb : Hrvatsko bibliotekarsko društvo : Nacionalna i sveučilišna biblioteka, 1995

5. Standardi za opis stare knjige

Stara i rijetka knjiga predstavlja najznačajnije fondove svake baštinske ustanove. Dakle, radi se o zbirkama koje su od izuzetne važnosti za historiju ustanove u koje su smještene, historiju regije – nacionalne, ali i svjetske – dok njihovo proučavanje pridonosi poznavanju uloge te osobe i/ili toga naroda na međunarod na međunarodnoj kulturnoj sceni određenog razdoblja (...) Historičari knjige, paleografi, kodikolozi, historičari umjetnosti, lingvisti, odgovor na svoje specifične zahtjeve nikada nisu mogli dobiti od kataloga, nego su morali zaviriti u primjerak koji žele istražiti, no u današnje vrijeme očekuje se da uz OPAC, putem kojeg će odabrati primjerak koji žele, dobiju i druge mogućnosti pretraživanja primjerka (Tomić 2011:21). Nažalost to još uvijek nije u većini slučajeva i realizirano, jer postoje i strogi propisi koji štite masovnu reprodukciju (umnožavanje) stare građe.

Dakle, riječ je u tome da specifičnost takvih zbirki, tačnije njena starost i raritetnost, biva interesom osobitih vrsta korisnika – istraživača iz različitih naučnih zajednica – koji su donedavno morali vršiti istraživanje *in situ*. Drugim riječima, nepristupačni karakter stare i rijetke građe nalagao je ishodenje brojnih birokratskih dozvola da bi joj se uopće moglo pristupiti. Upravo je digitalizacija baštinskih zbirki odgovor koji razbija kanone otežanog doseguća za takvom građom. Provođenjem digitalizacije, dovodi i do proširenja tipa/profila korisnika stare i rijetke građe jer njenom dostupnošću ona prestaje biti uvidom rezervirana samo za stručnjake. Iako većina baštinskih zbirki koje se nalaze u sklopu crkvenih ustanova nema katalog, ima samo inventar ili samo katalog dijela zbirke, važno je istaknuti da se oduvijek promišljalo o specifičnostima obrade stare i rijetke građe, te pratio razvoj standarda za katalogizaciju te vrste građe. Još jedan od problema prilikom rada i istraživanja te građe to ni ona često nema dovoljan broj informacija koje bi nudili kataloški zapisi

Standardizacija metapodataka za staru i rijetku građu imala je svoju povjest. Prisjetimo se da su se i prvi zapisi bili upravo o takvoj vrsti građe još u antičkom svijetu i da od tada i baštinimo prve zapise u bibliotekama i prve bibliografije koje popisuju rukopisnu knjigu stvorile i prve metapodatke za njihovu identifikaciju koji vremenom postaju prvo pravilnici, a zatim i međunarodni standardi za njen opis.

Katalozi na listićima koji su bili izrađivani od sredine donose izuzetno malo informacija o građi, pri čemu se podaci o pojedinačnom primjerku nisu navodili uopće. Takvi su listići bili dovoljni tek za identifikaciju određene publikacije u pojedinoj biblioteci.

Prvi standardi za opis rukopisne i stare građe je nastala u sklopu ISBD-ovi standarda i to je Međunarodni bibliografski ops za staru i omeđenu građu (ISBD(A))⁹¹ koji pokriva staru knjigu štampanu do 1850. godine.

Nakon izdavanja prvih međunarodnih standarda slijedila je i njihova prilagodba nacionalnim centrim, a za područje bivše Jugoslavije to je uradila Eva Verona izrađujući Pravilnik i priručnik za izdaru abecedni kataloga poznat pod akronimom (PPIAK) ⁹²

Početak uporabe UNIMARC formata još je veću pozornost usmjerio na potrebe specifičnih korisnika, a savremeni projekti vezani uz razvoj digitalne humanistike pridonijeli obradi koja je još usmjerenija ka potrebama korisnika ove vrste građe.

Najveći napredak u standardizaciji postignut je uvođenjem Objedinjenog / konsolidiranog ISBD -a 2011. godine.

5.1. ISBD- objedinjeno izdanje

Objedinjeno izdanje ISBD: Međunarodni standard za bibliografski opis, objavljen je u julu 2011. godine i rezultat je osmogodišnjeg rada Studijske grupe za razvoj ISBD-a i Studijske grupe za definiranje oznake građe koje je Grupa za pregled i preradbu ISBD-a osnovala 2003. godine sa ciljem da se prepoznaju mogućnosti usklađivanja pravila opisa pojedinačnih ISBD-ova te da se pronađu konstruktivnija rješenja kojima se sukob između sadržaja i nosilaca sadržaja može razriješiti. Dakle, njegova je osnovna tendencija bila uskladiti deskriptivnu katalogizaciju i time pojednostaviti i ubrzati proces katalogizacije. Njegove dodatne zasluge su veće i time što je konsolidirani ISBD istovremeno omogućio i osavremenjivanje onih specijaliziranih ISBD-ova koji su se posljednjih godina našli na marginama u kontekstu njihovog prerariđavanja.

U opsežnom uvodnom dijelu konsolidiranog ISBD-a je istaknuto kako je pokrenuti postupak konsolidacije sedam specijaliziranih ISBD-ova bio utemeljen na sljedećim načelima: donijeti dosljedne propise za opis svih vrsta građe u mjeri u kojoj je ujednačavanje moguće te dodatnih propisa za opis posebnih vrsta građe; donijeti propise za usklađenu deskriptivnu katalogizaciju, a da bi se omogućila međunarodna razmjena bibliografskih zapisa među nacionalnim bibliografskim središtima; razrješiti različite razine opisa, uključujući potrebe nacionalnih bibliografskih središta, nacionalnih bibliografija, univerzitetskih i ostalih

---

⁹¹ ISBD(A):International Standard Bibliographic Description for Older Monographic Publications (Antiquarian).

⁹² Pravilnik i priručnik za izradu abecednih kataloga, izradila Eva Verona na temelju Pariških načela i ISBD-a.

istraživačkih zbirki; precizno definirati opisne elemente potrebne za identifikaciju i selekciju građe; fokusirati se na popis podatkovnih elemenata, a ne na upute za njihov prikaz ili upotrebu u određenim automatiziranim sistemima i uzeti u obzir isplativost izvjesnih postupaka tokom razvoja novih propisa.

Vođeno pomenutim načelima, a u kontekstu dosadašnjih pravila pojedinačnih specijaliziranih ISBD-ova, struktuiranje ujednačenog ISBD-a je rezultiralo brojnim promjenama. Ujednačenim se propisima za deskriptivnu katalogizaciju kartografske građe, elektronskih izvora, multimedijalne građe, štampanih tekstova, štampanih muzikalija, nepokretnih slika, pokretnih slika i zvučnih snimaka svako područje konsolidiranog ISBD-a moralo prilagoditi kako bi postupak ujednačavanja bio svrsishodan. Neke znakovite promjene tiču se uvođenja novih elemenata u pojedine skupine, zatim promjena u propisima o navođenju obaveznih odnosno neobaveznih elementa, promjena u vezi s izvorima za preuzimanje podataka za opis pojedinih vrsta građe, promjena u skraćivanju podataka i sl. U setu novonastalih promjena, pažnje vrijedni su i modificirani nazivi pojedinih skupina, ali kao najveću novinu konsolidiranog ISBD-a treba izdvojiti uvođenje Skupine 0, Skupine oblika sadržaja i vrste medija.

S porastom elektronske građe, a osobito s pojavom kontinuiranih izvora kakvi su primjerice elektronski časopisi ili integrativni izvori poput WWW stranica, problemi oko razlikovanja sadržaja i mnogostrukih nositelja sadržaja su se dodatno usložili i nametnuli porodici ISBDova nove izazove. Najznakovitija novina (i nerijetko interpretirana kao revolucionarna) ujednačenog ISBD-a, uvedena Skupina 0 snažno, Oblik sadržaja i vrsta medija koji mijenja opšta oznaka građe, djelovala na strukturu dosadašnjih osam skupina u ISBD-eovima.

Imajući na umu primarnu namjenu opšte oznake građe, da opštim terminima na početku opisa označi vrstu građe kojoj publikacija pripada (to jest da bude početno upozoravajuće sredstvo korisnicima kataloga), a na tragu uočenih poteškoća s ovom oznakom u vezi, Studijska grupa za definiranje oznake građe je posvetivši svoju pažnju preispitivanju sastavnice sadržaj/nositelj (sadržaj/medij) predložila uvođenje posebne skupine bibliografskog opisa za bilježenje ovih podataka, Skupinu oblika sadržaja i vrste medija, sa pojašnjenjem da se izrada takvog prijedloga zasnivala na sljedećim principima:

Skupina	Naziv	Primjena za staru i omeđenu građu
0	Oblik sadržaja i vrsta medija	Oblik sadržaja (obilježje sadržaja) : vrsta medija Jedan od oblika koji se može koristiti za obradu građe
1	Stvarni naslovi i podaci o odgovornosti	Bibliotheca Celtica : a register of publications relating to Wales and the Celtic peoples and languages / Llyfrgell Genedlaethol Cymru = The National Library of Wale (ISBD 1.4.10.4. , str. 96)
2	Izdanje navodi se skupina	. – The fifth impression (ISBD 2.1.2, str. 107)
3	Podaci specifični za vrstu građe.	Rijetko se koriste u ovoj vrsti građe
4	Izdavanje, proizvodnja, raspačavanje	. – [Paris] : [Philippe Pigouchet pour Symon Vostre], [25 avril 1500] (ISBD 4.2.7, str 153)
5	Materijalni opis	. – XV, [1], 160 str (ISBD 5.1.4.1.5., str 187) Dimenzije kao i za svu omeđenu građu
6	Nakladnička cjelina	. – (English linguistics, 1500-1750 : a collection of facsimile reprints) Nije posebno specificiran
7	Napomena	– Autor je Ezechiel Spanheim. Izvor: Deutsches Anonymen-Lexikon / Michael Holzmann und Hanns Bohatta, Bd. 1, S. 409, Nr. 11863 (ISBD 7.1.4.2str 244)
8	Identifikator jedinice građe	. – Identifikator jedinstvenosti:163704 - b1 A2 ,Sen : b2 I2 a,\$ Uredničko objašnjenje: Identifikator jedinstvenosti za: I.V. Vondels Gysbreght van Aemstel, d'ondergang van zijn stad en

		zijn ballingschap : trevrspel. – Amsterdam : W. Blaeu, 1637. – 4 : A-I4 (8.1.5. str 284)
--	--	--

Slika 2.

Tabela za staru građu iz Objedinjenog ISBD-a

Naime, veliki broj opisnih elemenata Objedinjenog / konsolidiranog ISBD opravdava primarni cilj standarda, a taj je da kroz skup od devet pomenutih područja osigura dosljedne propise za deskriptivnu katalogizaciju: kartografske građe, elektronskih izvora, multimedijalne građe, štampanih tekstova, štampanih muzikalija, nepokretnih slika, pokretnih slika i zvučnih snimaka.⁹³

Standardizacija metopadataka za staru knjigu veoma je važna, jer to omogućava njihovu razmjenu, interoperabilnost, odnosno sposobnost sistema za pružanje i primanje usluga od drugih sistema, uporaba tako razmijenjenih usluga za učinkovito međusobno djelovanje. Interoperabilnost svakako doprinosi i umrežavanje repozitorija, autorskoj kontroli, trajnim identifikatorima i vrlo preciznim statistikama potrebnim za naučni rad

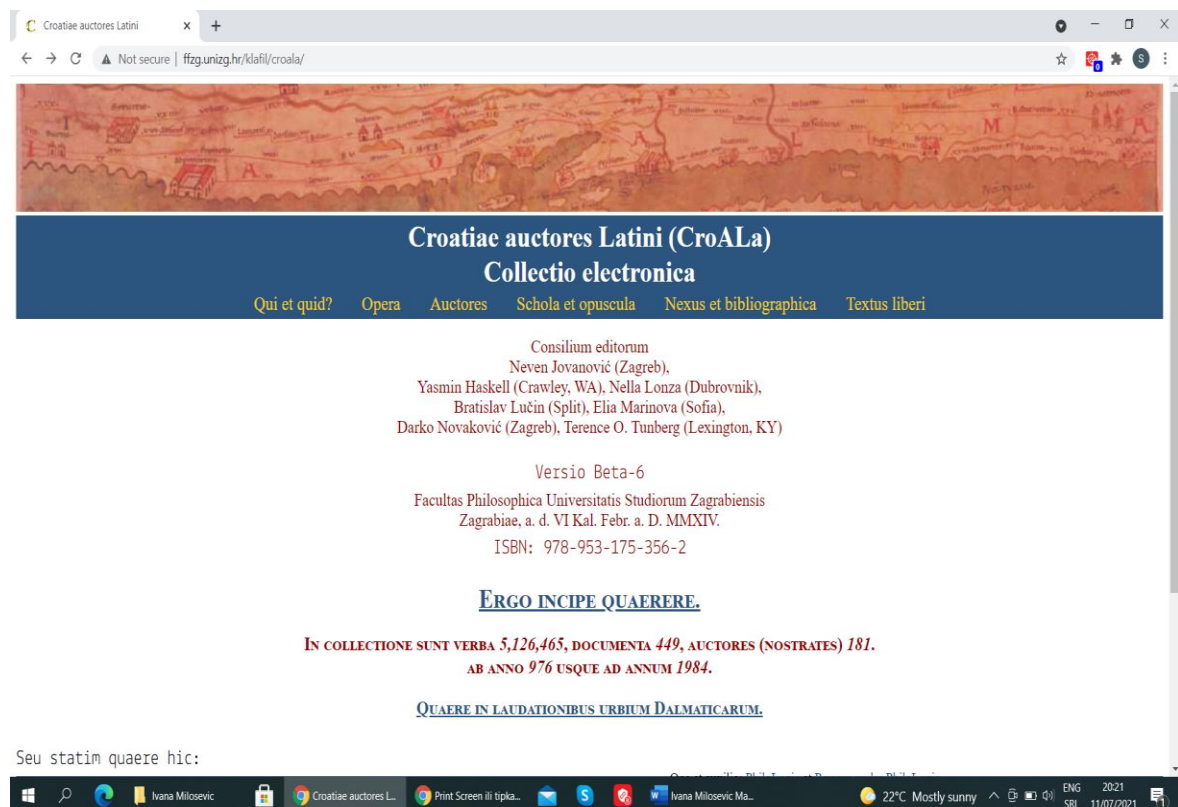
Standardiziranje podataka osobito je važno u izradi repozitorija zbog pohrane, organizacije, pretraživanje i pristup informacijama. Naravno, što je veći broj objekata ili zapisa, veća je korist od repozitorija. Pri tome veoma je bitno da repozitorij bude u otvorenom pristupu. Za naš korpus predlažemo da to bude tematski institucionalni repozitor kakav je naprimjer Croatiae auctores Latini (CroALa).

⁹³ Lejla Hajdarpašić. "Elementi bibliografskog opisa u konsolidiranom ISBD-u vs elementi arhivističkog opisa u ISAD(G)-u". Građa Arhiva Bosne i Hercegovine 3, str. 44

6. Projekat digitalizacije hrvatskih latinista- primjer dobre prakse

Croatae auctores Latini (CroALa), je kako navode autori⁹⁴ projekat je digitalizacije hrvatskih latinista u izdanju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu- naučna i slobodno dostupna digitalna zbirka sa međunarodnom recenzijom. Zbirka okuplja tekstove hrvatskih latinista te autora povezanih sa Hrvatskom. Uključena su djela od srednjeg vijeka do najnovijeg doba (najstariji je tekst trenutno solinski epitaf kraljice Jelene iz 976. a najnovija je zbirka latinskih pjesama Ivana Golubina, koja je prvi puta objavljena 1984. godine.⁹⁴

Slika 3.

Web stranica Croatiae auctores Latini (CroALa)

I kako autori navode zbirka može služiti za različite vrste istraživanje osobito filološka i zato je u otvorenom pristupu XML verzije tekstova uključenih u zbirku slobodno su dostupne pod otvorenom licencom Creative Commons (CC-BY).

Osnova za izradu portala hrvatskih latinista bio je katalog latinista iz NSK kojemu je osnova bila bibliografija Šime Jurića, a katalog je naknadno dopunjavao.

⁹⁴ Dostupno na: <http://www.ffzg.unizg.hr/klafil/croala/>. Pristupljeno dana 18.09.2020 godine. h

Slika 4.

Katalog hrvatskih latinista

Izvor: <http://crolib.hr/liste/045/index.html>

To omogućava pristup bibliografskom zapisu koji je urađen prema standardima za opis stare omeđene građe, a signaturom definirano je mjesto čuvanja originala u sistemu knjižnica.

Hrvatski latinisti x +

Not secure | crolib.hr/liste/045/index.html

katalog 045: AUTORI NASLOVI
Hrvatski latinisti

I A B C C C D D E F G H I J K L
M N O P Q R S S T U V W X Y Z Z

Baza podataka: SKUPNI KATALOG HRVATSKIH KNJIŽNICA
Tražil sfo: bibliografski zapis
Vaš upit: 970109069

970109069: monografija0

ISBD UNIMARC

Autor: Dragišić, Juraj
Naslov: Propheticae solutiones pro Hieronymo Savonarola
Impresum: Florentiae: Laurentius de Morgianis, VI Id. Apr. [8. IV] 1497
Materijalni opis: [22] f., 4o
Napomene: Rom. - HC 2779. - BMC, VI, 686. - GW 3845. - Ind. gen. 1476. - Šojat. De voluntate, pag. 59-60.
Ostali autori: Morgiani, Lorenzo
Drugi klasifikacijski sustav: III Junč. Scriptoros
Mjesto izdavanja: Firenze
Signatura: Dom. sam. Dubrovnik 35-II-20 adl. 1

Dostupno u: email tel

Nacionalna i Sveučilna knjižnica - Zagreb

Jednostavno pretraživanje | Složeno pretraživanje | Primjeri | Mreža knjižnica | Početak

© 1996-2017 Unibis

Ivana Milosevic

Hrvatski latinisti - G...

Ivana Milosevic Ma...

21°C Clear

ENG 20:58
SRL 11/07/2021

Slika 5.

Bibliografski zapis

Izvor: <http://crolib.hr/liste/045/index.html>

S obzirom da postoji poveznost (interoperabilnost) između ovim bazama podataka pretraživanje je moguće vršiti i preko portala CroALa.

The screenshot shows a web browser window with the URL `ffzg.unizg.hr/klafli/doku.php/zcroala-index-auctorum#`. The page displays a list of authors under the heading 'D':

- Divnić, Ivan Krstitelj
- Divnić, Juraj
- Dragišić, Juraj
- Drašković, Janko
- Drašković, Juraj
- Dudesić, Matej

Below this, there is a heading 'Đ' with one author:

- Đurđević, Ignjat

Then, a heading 'F' with several authors:

- Ferić, Đuro
- Ferić Gvozdinica, Đuro
- Frankapan, Bernardin
- Frankapan, Franjo
- Frankapan, Krsto

Finally, a heading 'G' with two authors:

- Gaj, Ljudevit
- Galac, Dragutin

The browser's taskbar at the bottom shows the system tray with a temperature of 21°C, weather 'Mostly sunny', and the date '11/07/2021'.

The screenshot shows a search results page on the 'In CroAla inventa' website. The search criteria are 'author=Dragišić, Juraj', and two documents were found. The page includes search filters and refined search options.

Bibliographic criteria: author=Dragišić, Juraj
Found 2 document(s).

Search in Selected Works. Refined Results Options are available at the bottom of this page.

Search in Texts for: or

Select a Search Option:

- Single Term and Phrase Search (default)
- Phrase separated by words
- Proximity Searching in the same Sentence or in the same Paragraph

Select a Results Format: Occurrences with Context (default) Occurrences Line by Line

Dragišić, Juraj; Crijević, Ilija; Karlo Pucić; Frano Galatin (non post 1445-1520; 1463-1520; 1458?-1522; floruit 1499) [1499], *Oratio funebris habita pro magnifico et generoso senatore lunio Georgio patritio Rhagusaeo, versio electronica* (), 28 versus, verborum 2459, Ed. Neven Jovanović [genre: prosa oratio - epistula; poesis - epigramma; prosa oratio - oratio] [word count] [dragisicjoratio].

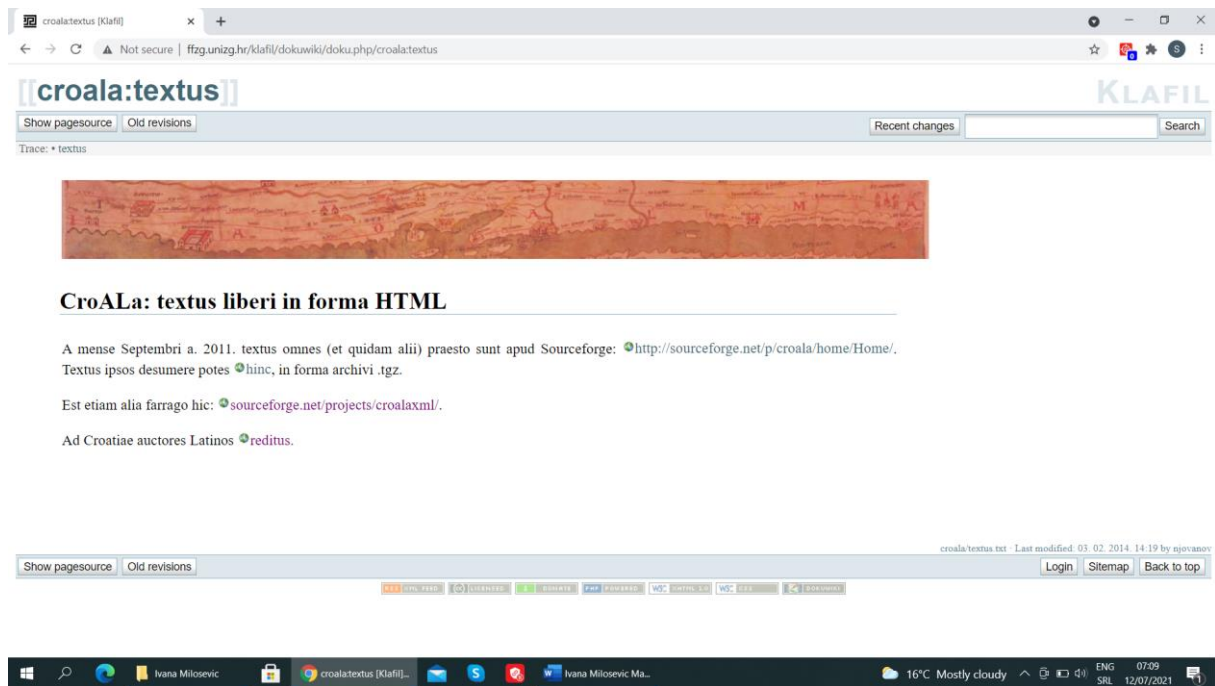
Dragišić, Juraj (ante 1445 – 1520) [1499], *De natura angelica, libri principium, versio electronica* (), 1777 verborum, Ed. Neven Jovanović [genre: prosa oratio - epistula; prosa oratio - tractatus] [word count] [dragisicjang].

§ Refined Search Results:

- Occurrences with Context (default) Occurrences Line by Line
- Frequency by Title Frequency by Title per 10,000
- Frequency by Author Frequency by Author per 10,000 [Check to hide titles]
- Frequency by Years Frequency by Years per 10,000
- Select Year Group [Check to hide titles]
- Collocation Table Spanning words. Turn Filter Off:
- Word in Clause Position (Theme-Rheme) Display Options:

or

Pretraživanje se može vršiti odabirom autora iz spiska.

Slika 6.

Stranica za tekstove u HTML formatu

Neki od tekstova koji su uključeni u zbirku CroALa nastali su jednostavnim digitaliziranjem, skeniranjem ili prepisom starijih izdanja, izvornih ili kasnijih naučnih, dok su drugi tekstovi plod modernog filološkog rada i digitalne inačice savremenih kritičkih izdanja. Samo istraživanje omogućavaju dvije komponente sistema. Tekstovu su kodirani u skladu sa TEI XML standardom za označavanje tekstova, a XML su izdanja tekstova objavljena i učinjena pretraživima pomoću sistema PhiloLogic (razvili su ga ARTFL Project i Digital Library Development Center Sveučilišta u Chicagu).

In CroALa inventa

Not secure | ffg.unizg.hr/klafili/croala/cgi-bin/getobject.pl?c:101:L:croala

Croatiae auctores Latini: inventa

domum qui sumus textus auxilia tolle, lege!

Dragišić, Juraj (ante 1445 – 1520) [1499], *De natura angelica, libri principium, versio electronica* (), 1777 verborum, Ed. Neven Jovanović [genre: prosa oratio - epistula; prosa oratio - tractatus] [word count] [dragisicjang].

[Previous section](#) [Next section](#)

Vbertinus Gerii filius Risalitus inclito Senatui Ragusino S. P. D.

Georgius Benignus Saluiatus de angelica natura præclarum opus cum nuper ad me misisset, adeo sum lectione ea delectatus propter multarum magnarumque rerum utilitatem ut sine ulla mora imprimendum curauerim. Vt quemadmodum ipse me, Sic ego multos alios studiosos viros facerem tam boni particeps. Quibus autem magis hæc impressio dicari debuit angelicorum uoluminum, quam uobis nobilissimis patritiis. Qui auctorem eorum uobiscum habetis, et eum, ut decet, obseruatis et colitis? Quem ego cum præceptorem meum pro patre amem: a uobisque tanquam parentem amari intelligam: necesse est ut ipse quoque uos fraterno quodam amore complectar. Suscipite igitur lætis animis hæc diuina uolumina meamque in uestrum senatum inclytum obseruantiam non ex hac dicatione impressi operis: quæ res est minima: Sed ex affectu animi: qui est maximus, æstimate.

Florentia Idibus Iuliis. M.CCCCLXXXVIII.

[Previous section](#) [Next section](#)

Dragišić, Juraj (ante 1445 – 1520) [1499], *De natura angelica, libri principium, versio electronica* (), 1777 verborum, Ed. Neven Jovanović [genre: prosa oratio - epistula; prosa oratio - tractatus] [word count] [dragisicjang].

Slika 7.

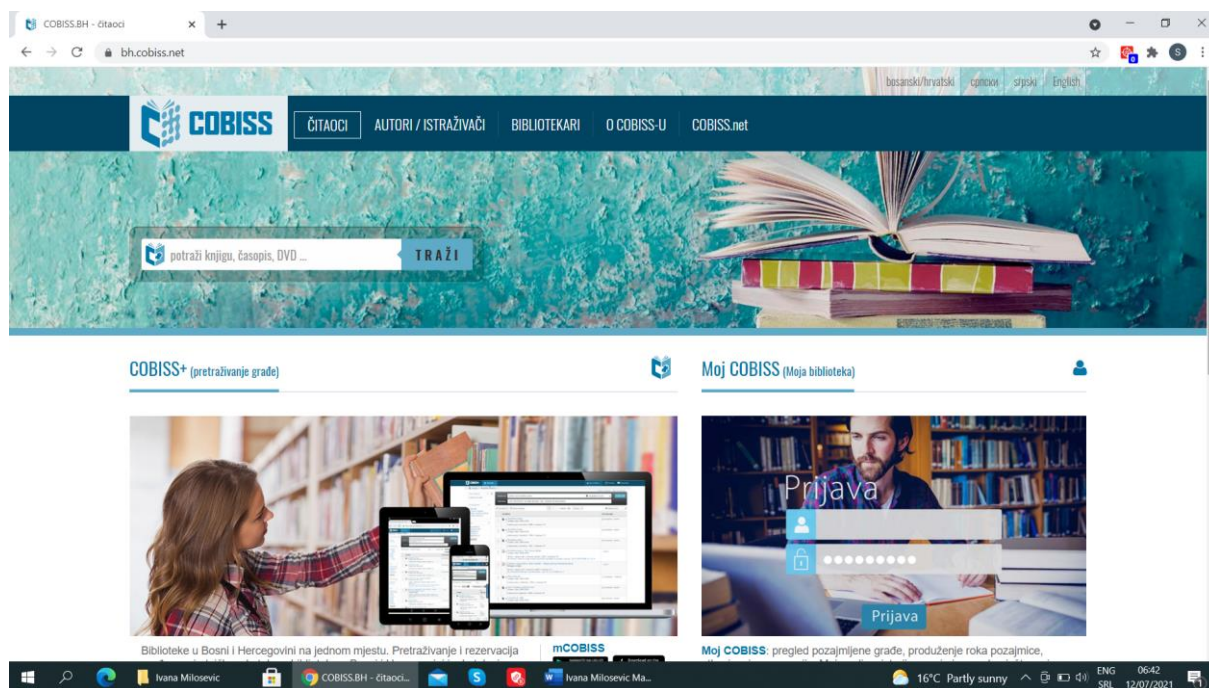
Tekst Dragišić, Juraj (ante 1445-1520) *De natura angelica, libri principium, versio electronica*

Izrada repozitorija za bh latiniste ima neke preduvjete, a to je prije svega uzajamni katalog COBISS BiH.

7. COBISS BiH

Zajednica jugoslovenskih nacionalnih biblioteka prihvatila je 1987. godine sistem uzajamne katalogizacije kao zajedničku osnovu bibliotečko- informacijskog sistema i sistema naučnih i tehnoloških informacija Jugoslavije, a ulogu nosioca razvoja organizacijskih rješenja i programske opreme preuzeo je Institut informacijskih znanosti IZUM iz Maribora. IZUM je 1991. godine promovisao sistem COBISS (Kooperativni online bibliografski sistem i servisi) kao nadgradnju sistema uzajamne katalogizacije. Nakon raspada Jugoslavije, biblioteke van Slovenije su zatim istupile iz zajedničkog sistema uzajamne katalogizacije, ali postupno su skoro sve obnovile saradnju sa IZUM-om i danas u svojoj državama izgrađuju autonomne bibliotečko-informacijske sisteme na platformi COBISS-a sa uzajamnom katalogizacijom u mreži COBISS.net.

Postupci pretraživanja bibliografsko-kataloških baza podataka prilagođeni su različitim nivoima znanja korisnika (osnovni, izborni i komandni način pretraživanja). Moguć je ispis spiska pojmova koji se pojavljuju u bazi podataka, skraćivanje pojmova za pretraživanje (riječi i fraza), ograničavanje pretraživanja prema jeziku i vrsta građe, uređivanje rezultata pretraživanja itd.

Slika 8.
COBISS BiH

Na platformi COBISS dostupna su tri formata ispisa za bibliografske podatke (puni, COMARC i ISBD), jedan format za zbirne podatke i jedan format za detaljne podatke o fondu. Za potrebe izrade ovog rada važan je format ispisa bibliografskih metapodataka prema ISBD-u.

Na ovome mjestu važno je spomenuti da je kod latinista svih zapadnih kultura prisutna sustavna polionimija, a hrvatska je osobitost da latinska imena, iz raznih razloga, do relativno nedavne prošlosti uglavnom nisu dolazila u dodir s narodnim jezikom. U većini nacionalnih sredina pa tako i u Hrvatskoj, u općoj su uporabi najčešće narodni likovi imena, dok latinski likovi ostaju samo za osobe nejasnoga nacionalnoga podrijetla. Takva navada donosi međutim u nekim slučajevima vrlo težak problem određivanja narodnoga imena, odnosno uspostavljanja kriterija jezične prilagodbe imena iz latinske transkripcije, ako se autor sam nije višejezično potpisivao kao primjerice Hektorović (Petre Hektorović, Petrus Hectoreus, Pietro Hettoreo). Pohrvaćivanje naših latinista najčešće se radilo jednostavno resufiksacijom (lat. -a, -us, -ius > -ić) uz ortografsku adaptaciju prethodnoga dijela prezimena, čime se nastojalo te autore otrgnuti od talijanskog, mađarskog ili drugog presizanja. Novaković ističe da iako su neka od imena kroatizirana prema nedovoljno dokumentiranim naputcima »i “krivi” oblik, koji je posvećen tradicijom i prisutan u međunarodnoj znanstvenoj komunikaciji, ima prednost pred dokumentarno ispravnim oblikom.« te »na pitanje: koje narodno ime? valja odgovoriti prizivanjem na onomastički postulat: Ime je najtočnije u onom obliku u kojem je najčešće potvrđeno.«, jer normu određuje tradicija, a normizacija imena hrvatskih latinista neodvojiva je od povijesti njihova.

Prema tome, na osnovu zapisa prisutnih u COBISS sistemu dajemo pregled metapodataka potrebnih za mapiranje bosanskih latinista. Kriteriji za pretraživanje bila su djela autora, te lična imena. Na COBISS sistemu ne postoji ni jedno djelo prethodno analiziranog korpusa autora koje je u digitalnoj formi. Zapisi su urađeni prema konsolidiranom/objedinjenom ISBD.⁹⁵

---

⁹⁵ Korpus metapodataka preuzet je sa: <https://plus.bh.cobiss.net/opac7/bib/search/simple>. Pristupljeno: 10.04.2020 godine.

The screenshot shows a web browser window with the URL plus.bh.cobiss.net/opac7/bib/search?q=petar+bakula&db=cobib&mat=allmaterials. The search results are displayed in a table format with the following entries:

Rank	Title	Author	Year	Language	Availability
1.	Pisma sveto-izkazna od ercegovačke redovničke čuvoderžavi (1) i (2) namistništva apostolskoga ispravna po talianskomu pervoizdanju	Bakula, Petar	1853	poezija hrvatski	za pozajmicu - u čitaonici
2.	Izabrana djela. Knj. 7, Hercegovina za devetnest godina vezirovanja Hall-pašina	Bakula, Petar	1999	poezija hrvatski	za pozajmicu - van biblioteke
3.	Politika za obične ljude : (Bakulina škola poštenja)	Bakula, Petar	2016	dr.knjiz.oblici hrvatski	ne postoji fond
4.	Topografsko-historijski šematizam Apostolskoga vikarijata i Franjevačke misijske kustodije u Hercegovini za godinu gospodnju 1873.	Bakula, Petar	2016	knjiga hrvatski, latinski	za pozajmicu - van biblioteke

Slika 9.

Pretraživanje građe

Izvor: <https://plus.bh.cobiss.net/opac7/bib/search?q=Bakula+petar&db=cobib&mat=allmaterials&start=10>

The screenshot shows a web browser window displaying the COBISS-BiH OPAC interface. The main content area shows a detailed record for a book. The record is displayed in a table format with the following data:

Autor - osoba	Bakula, Petar
Naslov	Pisma sveto-izkazna od ercegovske redovničke čuvoderžavi (1) i (2) namistištva apostolskoga ispišana po talianskomu pervoizdanju / od fra Petra Bakule reda S. Frane od obsluženja
Ostali naslovi	Pisma sveto-izkazna
Vrsta građe	poezija ; odrasli, opća (lijepa književnost)
Jeziik	hrvatski
Godina	1853
Izdavanje i proizvodnja	U Dubrovniku : po Pet. Franu Martecchini, 1853
Fizički opis	48 str. : 17 cm
UDK	821.163.4(497.6)-97"18"
COBISS.BH-ID	6262553

Below the record details, there is a section for 'Fondovi po bibliotekama' (Funds by library) with a search input field. A table below shows the search results for the selected library:

Biblioteka/institucija	Mjesto	Akronim	Za pozajmicu	Drugi fondovi
Filozofski fakultet, Sarajevo	Sarajevo, F	FFSA	u čitaonicu 1 prim.	

The interface also includes navigation elements like 'Pretraživanje', 'Rezultati (24)', and 'Pogodak'. The bottom of the browser window shows the Windows taskbar with various application icons and the system clock showing 9:23 on 12.7.2021.

Slika 10.

Detaljni zapis u COBISS-u BiH

Izvor: <https://plus.bh.cobiss.net/opac7/bib/26484742#full>

7.1. Rezultati pretraživanja BH latinista u COBISS BiH

Kriterij za odabir su samo izvorna djela autora za koja postoji signatura biblioteke u kojoj se nalazi. Tako naprimjer nisu uzeti zapisi Bogdanović Marijana za djelo Ljetopis kreševskog samostana iz 1984., 2003. Pretraženi su zapisi svih navedenih autora i u prilogu dajemo samo skraćeni zapis koji može poslužiti za identifikaciju djela.⁹⁶

⁹⁶ **FN: Bogdanović, Marijan** Ljetopis kreševskoga samostana / Marijan Bogdanović ; priredio, latinske i talijanske dijelove preveo, uvod i bilješke napisao Ignacije Gavran. - Sarajevo ; Zagreb : Synopsis ; Sarajevo : Svjetlo riječi ; Tomislavgrad : Naša ognjišta, 2003 (Čakovec : "Zrinski"). - 297 str., [1] presavijen list s geogr. kartom : ilustr., faks. ; 25 cm. - (Biblioteka Iz Bosne Srebre). COBISS.BH-ID 12234502

Bogdanović, Marijan. Ljetopis Kreševskog samostana : (1765-1817) : izvještaj o pohodu bosanskog vikarijata 1768. / Marijan Bogdanović ; [priredio, latinske i talijanske dijelove preveo, uvod i bilješke napisao Ignacije

1. Bakula, Petar

Pisma sveto-izkazna od ercegovačke redovničke čuvoderžavi (1) i (2) namistništva apostolskoga ispivana po talianskomu pervoizdanju / od fra Petra Bakule reda S. Frane od obluženja. - U Dubrovniku : po Pet. Franu Martecchini, 1853. - 48 str. ; 17 cm.
COBISS.BH-ID 6262553

2. Bakula, Petar

Breve compendio sacro-istorico sulle vicende della regolare-missionaria custodia e vicariato apostolico di Erzegovina / diretto ai Pii Benefattori delle cattoliche missioni dal padre Pietro Bakula. - Ragusa : Tipografia Martecchini, 1853. - 39 str. ; 19 cm.
COBISS.BH-ID 26484742

3. Bakula, Petar

Pravo mudroznanje za svakog čovika : pjesme / Petar Bakula. - 2. izd. - U Splitu : Antun Zannoni, 1869. - XV, 332 str. ; 22 cm.
COBISS.BH-ID 12902662

4. Bakula, Petar

Politika za svakog čovika. Dio 1 / spisana od Petra Bakule. - U Splitu : A. Zannoni, 1869. - 460, 4 str. ; 24 cm
Dragi Štioče! / Petar Bakula: str. [9]-11. a).
COBISS.BH-ID 248259340

5. Schematismus topographico-historicus Custodiae provincialis et Vicariatus apostolici in Hercegovina : sub regimine spiritali fratrum Min. observ. Sancti Francisci pro anno Domini 1867 / [uredio Petar Bakula][S. l. : s. n.], 1867 (Spalati : Typis Antonii Zannoni). - 184 str. : tabele ; 20 cm

Napomene: Šematizam je preveden na hrvatski jezik pod naslovom "Hercegovina prije sto godina" i objavljen je u Mostaru 1970. godine.

COBISS.BH-ID 26969862

Gavran ; crtež M.Nartak i Mirko Ćurić ; fotografije Dragutin Radan, Franjo Miletić, Vjeko Šunjić]. - Sarajevo : "Veselin Masleša", 1984 (Novi Sad : Budućnost). - 333 str. : ilustr. ; 24 cm. - (Biblioteka Kulturno nasljeđe).
COBISS.BH-ID 2310

6. Bakula, Petar

Pravo mudroznanje za svakog čovika : pjesme / Petar Bakula. - 2. izd. - U Splitu : Antun Zannoni, 1870. - XV, 332 str. ; 23 cm.

COBISS.BH-ID 12902918

7. Bakula, Petar

Četiri dila godine Zima, Pramalitje, Ljeto i Jesen / pjesme Petra Bakule Hercegovca. - U Splitu : Antun Zannoni, 1871. - 185 str. ; 15 cm.

COBISS.BH-ID 38518022

8. Bakula, Petar

Prodanje i život Jozipa Patriarke : pjesme Otca Petra Bakule, Hercegovca. - U Splitu : A. Zannoni, 1871. - 192, [2] str.

COBISS.BH-ID 1759494

9. **Schematismus** topographico-historicus Vicariatus apostolici et Custodiae provincialis franciscanico - Missionariae in Hercegovina : pro anno Domini 1873 / [uredio Petar Bakula]. - [S. l. : s. n.], 1873 ([Mostar] : Typis Missionis cath. in Hercegovina). - 267 str. : tabele ; 20 cm.

Napomena: Ovaj Topografsko-historijski šematizam Apostolskog vikarijata i Provincijske kustodije franjevačke misije u Hercegovini za 1873. godinu izrađen je u ručnom tisku, a predstavlja prvu knjigu tiskanu u Mostaru.

COBISS.BH-ID 26976518

9. Bakula, Petar

O francuskomu i pruskomu ratu : godine 1870-71. : pjesme oca Petra Bakule. - 2. izd. - Dubrovnik : Knjižara D. Pretnera, 1890. - 55 str. ; 20 cm. - (Narodna biblioteka ; 27)

COBISS.BH-ID 2863641

10. Barišić, Rafo

Pasha duhovna : illiti način vjesht slishati svetu missu i pripravitse za ispovid, i sveto pričeshtenje : jutarnje, večernje i drughe mloghe molitve za koesu privezana

spasonosna oproshtenja... / [Rafo Barishich]. - Rim : Slovima S. Skuppa od Rashiregna Virre, 1842. - 439 str. ; 21 cm.

COBISS.BH-ID 40271878

11. Divković, Matija

Besiede Divkovi[đ]a svarhu Evan[đ]elia nedie[đ]lnieh : Priko svega godišća / koe Besiede iz razlikieh diačkieh k[đ]niga privede, ispisa ; i složi bogo[đ]lubni Bogoslovac fra Matie Divkovi[đ] iz Nelašak. - U Mnetcieh : po Petru Marii Bertanu. Kod Carkve, Ste Marie Formože, 1616. - [16], 893, [3] str. : ilustr. ; 18 cm

Dostupno i na: https://digital.staatsbibliothek-berlin.de/werkansicht?PPN=PPN1018494820&PHYSID=PHYS_0001&DMDID=.

Napomena:- Bosančica. - Tekst štampan dvostubačno. - Primjerak defektan, nedostaju str. 1-60, 65-84, 93-96, 103-106, 129-130, 161-176, 193-194...

COBISS.BH-ID 28560134

12. Divković, Matija

Nauk krstjanski za narod slovinski ; Sto čudesa : aliti zlamen'ja blažene i slavne Bogorodice, Divice Marije / Matija Divković. - U Mnetcije[h] : Po Petru Mariji Bertanu, 1611. - 309; 57 : ilustr. ; 10 cm.

Nedostaje nasl. str. - Nedostaje uvodni dio, str. 1-13. - Oštećene str. 15, 42-50, 89-96, 97-109. Nedostaju str. u drugom naslovu poslije str.57.

COBISS.BH-ID 22471174

13. Dobretić, Marko

Krátko skupgliegne chiudoredné, illiti morale bogoslovicze svarhu sedam katoličanske czarkvé sakramenatah ... za obchienuh sluxbu parókah, ilti xupnikah nàroda slovinskoga ... pomglivo sloxeno i skupglieno u slavnii illirički jezik i na svitlo'st da'to ... od Marka Dobreticha. - U Ankoni : pó Petru Pavlu Ferri, 1782. - XII, 580 str. ; 27 cm. 1. Stv. nasl. na upor. nasl. str. 27-42.

COBISS.BH-ID 199689

14. Kraljević, Andeo

Schematismus missionariae neoerectae Custodiae Hercegovinensis fratrum

Minorum regularis observantiae : impressus pro anno Domini 1853 / [sollecitudine admodum, sastavio i uredio Angeli Kraljević] ; [prijevod s latinskog Šime Demo]. - Rachusii : [s. n.], 1853 (Rachusii : Typis P. Franc. Martecchini). - 30 str. ; 18 cm
Prijevod djela: Šematizam Misijske novoustanovljene kustodije Manje Braće od Opsluženja u Hercegovini. –
COBISS.BH-ID 26941958

15. Kraljević, Anđeo

Grammatica latino-illyrica / sabrao i protomačio Anđeo Kraljević za mladež ercegovačku. - U Rimu : Tiskom skupa razširenja viere, 1863. - XV, 416 str. ; 19 cm.
COBISS.BH-ID 34784557

16. Kraljević, Angel

Naslov Razgovori duhovni s' pripravom osobitom za uprav ispoviditi se i dostojno pričestiti se / sastavljeni od fra Angela Kraljevića iz Ercegovine. -U Rimu : Tiskom S. skupa raširenja viere, 1860. - 205 str. ; 17 cm.

COBISS.BH-ID

18417158

17. Lastrić, Filip

Epitome vetustatum Bosnensis provinciae seu Brevissimum compendium historico-chronologicum ... Congesta, et compilata a p. Philippo ab Occhievja ... / Philippo ab Occhievja. - Anconae : Ex Typographia Petri Pauli Ferri, 1776. - XII + 134 str. : ilustr. ; 25 cm.

COBISS.BH-ID 22471430

18. Lastrić, Filip

Put krixa : iz različiteh knjigah izvadjen : s mnogo drugih molitavah po običaju carkavah Bosanskieh / od o. f. Filipa iz Očevja reda Manje bratje s. o. t. darxave Bosanske jur provincijala. - U Dubrovniku : tiskom P. Fr. Martekini, 1851.- 48 str. : ilustr. ; 17 cm.

COBISS.BH-ID 43741190

19. Matić, Ambroz

Knjixica rucsna s' upravam koristnim, i uveshtbanjem lasnim za mladiche latinski jezik ucseche, u bosanski izgovor sloxena, i na svitlost dana izdana / [Ambroxia Matich]. -U Ossiku : Slovima Divaldovima povlast. Knjigotisca, 1832.- VI, 178 str. ; 18 cm.

COBISS.BH-ID 28868102

20. Matić, Ambroz

Racsun za pervu i drugu godinu shkulsku / iz latinskog' u bosanski jezik prinese Ambroxia Mathich. -U Ossiku : Slovima Divaldovima povlast. Knjigotisca, 1827.- [14], 116 str. ; 18 cm

COBISS.BH-ID 28868614

21. Miletić, Augustin

Istomačenje stvarih potribitih nauka krstjanskoga / sastavljeno od Augustina Miletića. - U Rimu : Slova Vjetroplodničina, 1867.- 201 str. ; 18 cm.

COBISS.BH-ID 27146502

22. Miletić, Augustin

Istomačegne stvari potribitii nauka karstjanskoga za uvixbagne diczè, i čegliadi priprostite u darxavi bosankoj / sastavgleno od Augustina Milletichia. - U Rimu : u sctamparii Svetogh Skuppa, 1828. -211 str. ; 20 cm.

COBISS.BH-ID 40275974

23. Nedić, Martin

Život fr. Marijana Šunjića : njegdašnjega biskupa Panade i namjestnika apostolskoga u Bosni : u devet pjevanja / spjevao Martin Nedić.- U Djakovu : Tisak Biskupijske tiskare, 1883.- 110 str. ; 20 cm

COBISS.BH-ID 43634950

24. Nedić, Martin

Pjesma prigodom posvećenja nove stolne crkve u Djakovu dne 1. listopada god. 1882. / izpjevana po M.[Martinu] Nediću.- Djakovo : Biskupska tiskara, 1882.-7 str. ; 16 cm.

COBISS.BH-ID 17692678

25. Nedić, Martin, 1810-1895

Ratovanje slovinskoga naroda proti Turcima : godine 1875-1877 / uz gusle skitio
Žalovan. -168 str. ; 19 cm
COBISS.BH-ID 6074137

26. Nedić, Martin, 1810-1895

Poraz bašah a zavedenje nizama u Bosni / u šest pjevanja složio O. Martin Nedić,
Tolišanin. - U Pečuhu : [s. n., 1884] (Tiskarna Mihaela Taiza : 1884).-
COBISS.BH-ID 7857945

27. Šunjić, Marijan

De vita illustris viri Augustini Milletichii episcopi olim Dauliensis, et vicarii
apostolici in Bosnia commentarius ab alumno ejusdem provinciae confectus / Marijan
Šunjić. - Romae : Typis Collgii Urbani, 1835. - 24 str. ; 20 cm.
COBISS.BH-ID 18664710

28. Vicić, Vice

Pisme razlike na poštenje Božje B. D. Marie i sviu svetih / sastavljene od Vice
Vicića godine 1785. ; sad pako na svitlost dane po I. [Ivanu] F. [Frani] Jukiću. - U
Splitu : Oliveti, 1844. - 96 str. ; 18 cm
Napomene: Str. [3]-8: Pridgovor / Ivan Franjo Jukić
Link:[http://digital.onb.ac.at/OnbViewer/viewer.faces?doc=ABO_%2BZ183407601#dc
Id=1583245311220&p=1](http://digital.onb.ac.at/OnbViewer/viewer.faces?doc=ABO_%2BZ183407601#dcId=1583245311220&p=1)
COBISS.BH-ID 28984838

Naime, objedinjavanjem građe vezane za bosanske književnike koji su pisali na latinskom jeziku olakšao bi se pristup rijetkoj i osjetljivoj izvornoj građi, i istovremeno povećala vjerovatnost očuvanja i iskoristivosti te građe u budućnosti.

Polazeći od prakse digitalizacije hrvatskih latinista, smatramo da bi na osnovu zapisa koje smo pronašli u COBISS sistemu, postupci, protokol i plan istraživanja za digitalnu zbirku bosanskih latinista trebala da obuhvata sljedeće:

- Računarski unos tekstova i druge građe (OCR, skeniranje, prijepis, korekture),

- Označavanje (kodiranje) građe korištenjem već postojećeg TEI XML standarda, koji je otvoreni sistem označavanja elektronskih tekstova, a redosljed kodiranja bi bio: a) metapodaci tj. bibliografski podaci o izvoru i provedenom kodiranju, b) struktura teksta (knjige, dijelovi, poglavlja, stihovi, odjeljci), c) tekstualne varijante, d) imena,
- Izrada računarsko pretraživog korpusa tj. baze podataka sa različitim mogućnostima pretraživanja, snimanja rezultata, kreiranja posebnih zbirki, a baza podataka mora omogućiti sljedeće vrste pretraživanja: po riječima, autorima i naslovima, razdobljima, književnim vrstama, temama, imenima,
- Objavljivanje baze podataka na mreži,
- Usavršavanje korisničkog sučelja, podrška korisnicima, stvaranje istraživačke zajednice i
- Širenje baze, odnosno dodavanje novih tekstova, sekundarne bibliografske i interpretativne građe, slikovnog materijala te prijevoda.

8. Zaključak

Kulturna baština, kao skup materijalnih i nematerijalnih obilježja svakog naroda, osigurava identitet određenom narodu pomoću koga čovjek shvata svoje porijeklo i prošlost i pomoću kojeg gradi svoju budućnost. Važnu ulogu u očuvanju kulturne baštine imaju upravo baštinske ustanove: arhivi, muzeji i biblioteke.

Sa pojavom informacijskih i komunikacijskih tehnologija kulturna baština se pretvara u digitalni oblik- što baštinskim ustanovama pruža različite mogućnosti komuniciranja kulturne baštine. Jedna od tih mogućnosti jeste i digitalizacija čime se korisnicima omogućava pristup zbirkama arhiva, biblioteka i muzeja u digitalnom okruženju. Kako bi ta građa bila vidljiva i pretraživa u digitalnom okruženju- toj građi je potrebno prilikom opisa pridružiti odgovarajuće metapodatke kako bi korisnik sa lakoćom pronašao predmet zanimanja. Upravo *Međunarodni standard za opis bibliografskih podataka- ISBD* nudi standardizirana pravila za opis bibliografskih zapisa.

Kada je u pitanju bosanskohercegovački latinitet kao kulturna baština ove države- o njemu dovoljno govori njegova kontinuirana upotreba tokom stoljeća na prostoru Bosne i Hercegovine. Stoga je i osnovna namjena ovoga rada bila da se istraže, analiziraju i predoče što potpunije biografije i tekstovi bosanskih latinista, te da se ponudi set metapodataka koji bi mogli poslužiti za izgradnju digitalnog arhiva odnosno repozitorija. Na sličan je način i Hrvatska pokrenula projekat zaštite svog dijela kulturne baštine, odnosno književnosti na latinskom jeziku. Međutim, prilikom istraživanja i analize ovih biografija nameće se zapažanje da ni o jednom od navedenih imena ne postoji *moderna* biografija. Istina je da su izvori za portretiranje ovih imena više oskudni nego obilni- izuzev za Lastrića, Divkovića i Pavića.

Kao generalni zaključak ovog istraživanja, smatramo da su franjevci Bosne Srebrene dali daleko najveći značaj njegovanja latinskog jezika u Bosni i Hercegovini. Tri najstarija franjevačka samostana te provincije nalaze se u Kreševu, Fojnici i Kraljevoj Sutjesci, a utemeljeni su u 14. stoljeću. U njima se, uz vrijedno književno blago, čuva i veliki broj rukopisne građe, koja je nažalost poznata samo nekolicini ljudi, dok šira kulturna javnost o njoj ne zna gotovo ništa. Razlog tome krije se u tome što njima gotovo niko nije bavio jer je većina njih napisana na latinskom jeziku, kojim se današnji naučnici sve manje mogu služiti.

9. Popis slika

Slika 1.....	4
Slika 2.....	45
Slika 3.....	46
Slika 4.....	47
Slika 5.....	48
Slika 6.....	50
Slika 7.....	51
Slika 8.....	52
Slika 9.....	54
Slika 10.....	55

9. Literatura

1. Alilović, Ivan, 1986, *Biobibliografija hrvatskih pisaca Bosne i Hercegovine do god. 1918*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb
2. Baltić, Jako, 2003, *Godišnjak od događaja crkvenih, svietskih i promine vremena u Bosni 1754-1882.*, Synopsis, Zagreb-Sarajevo
3. Basler, Đuro, Grčko-latinska pismenost, Pisana riječ u Bosni i Hercegovini (od najstarijih vremena do 1918. godine, str. 37-45
4. Batinić, Mijo Vjenceslav. 1887. *Djelovanje franjevaca u Bosni i Hercegovini za prvih šest vijekova njihova boravka*. Svezak III, (*Provincija 1700–1835*). Zagreb: Dionička tiskara
5. Behlilović, Narcis, Pamela Begović, i Saša Mrdović, 2008. „Različiti aspekti zaštite pristupa digitalizovanoj kulturnoj baštini“. *1st International Symposium Digitization of Cultural Heritage of Bosnia and Herzegovina*. http://people.etf.unsa.ba/~smrdovic/publications/Razliciti_aspekti_zastite_pristupa_digitalizovanoj_kulturnoj_bastini.pdf
6. Bogdanović, Marijan. Ljetopis Kreševskog samostana : (1765-1817) : izvještaj o pohodu bosanskog vikarijata 1768. / Marijan Bogdanović ; [priredio, latinske i talijanske dijelove preveo,uvod i bilješke napisao Ignacije Gavran ; crtež M.Nartak i Mirko Ćurić ; fotografije Dragutin Radan, Franjo Miletić, Vjeko Šunjić]. - Sarajevo : "Veselin Masleša", 1984 (Novi Sad : Budućnost). - 333 str. : ilustr. ; 24 cm. - (Biblioteka Kulturno nasljeđe). COBISS.BH-ID 2310
7. Boris Ćorić, Pismenost i knjiga u bosanskohercegovačkih Hrvata u osmansko doba. // Pisana riječ u Bosni i Hercegovini : od najstarijih vremena do 1918. godine Sarajevo: Veselin Masleša, 1982.. str 179.
8. Božin, Mia, Katalogizacija legata stare i rijetke građe (diplomski rad). Zadar : Mia Božin ili Sveučilište u Zadru., 2017. str. 11 Dostupno na <https://core.ac.uk/download/pdf/198108238.pdf> (14.7.2021.)
9. Božitković, Juraj. 1935. *Kritički ispit popisa bosanskih vikara i provincijala (1339–1735)*. Beograd: Štamparija D. Popovića.

10. Brković, Milko. 2002. Srednjovjekovna Bosna i Hum - identitet i kontinuitet. Mostar: Crkva na kamenu, str. 185–186)
11. CroALa: Croatiae auctores Latini ur. Neven Jovanović et al. Dostupno na: www.ffzg.unizg.hr/klafil/croala.
12. Dizdar Senada. Bibliografija Sarajevskog cvjetnika: Prilog povjesti knjige. Sarajevo Filozofski fakultet, str. 17-18. Dostupno na: http://www.ff-eizdavastvo.ba/Books/Bibliografija_Sarajevskog_cvjetnika-prilog_povijesti_knjige.pdf (13.7.2021.)
13. Dizdar Senada. Sarajevski cvjetnik. Studija i bibliografija, (Magistarska radnja). Sarajevo, 2000, str. 14.
14. Dizdar, Senada. 2011. Od podataka do metapodataka. Sarajevo. Nacionalna i univerzitetska biblioteka BiH.
15. Dizdar, Senada. Hajdarpašić, Lejla. Znakovita novina konsolidiranog ISBD-a: Skupina 0 (Skupina oblika sadržaja i vrste medija). // Zbornik radova 5. Međunarodne konferencije BAM. Evropske smjernice za saradnju biblioteka, arhiva i muzeja. Sarajevo: Asocijacija informacijskih stručnjaka – bibliotekara, arhivista i muzeologa, 2013. Str. 39-49.
16. Dragišić, Juraj. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 7. 7. 2021. Dostupno na: <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=16125>.
17. Ekinović Micak, Elia. Odabir usvojenih oblika imena osoba : međunarodna kataložna načela, knjižnični referentni model i izvori podataka. *Vjesnik bibliotekara Hrvatske* 61, 1(2018), 413-434
18. Franjevačka provincija Sv. Križa-Bosna Srebrena. Dostupno na: <https://www.bosnasrebrena.ba/node/256>. Pristupljeno dana 10.04.2020 godine.
19. Franjevačka provincija Sv. Križa-Bosna Srebrena. Dostupno na: <https://www.zupauskoplje.org/povijest-upe?start=12>. Pristupljeno: 10.04.2020 godine.
20. Franjevevački samostan Duha svetog Fojnica. Fra Pavao Dragičević, biskup (1694.-1773.) Dostupno na <http://www.fojnica-samostan.com/novo/index.php/novosti/21-samostan/razno/69-fra-pavao-dragicevic-biskup-1694-1773> . Pristupljeno, 4.7. 2021.
21. Guidelines. 2014. *Guidelines for Planning the Digitization of Rare Book and Manuscript Collection*. Den Haag: International Federation of Library Associations and Institutions

22. Hoško, Franjo Emanuel. Slavonska franjevačka učilišta. Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 2011, str. 44.
23. Hrvatski bibliografski leksikon, Zagreb, Miroslav Krleža 2009-2020. Dostupno na : <http://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=8393>. Pristupljeno dana: 10.04.2020. godine.
24. International Standard Bibliographic Description (ISBD): Area 0 Content Form and Media Type Area / Recommended by the ISBD Review Group; Approved by the Standing Committee of the IFLA Cataloguing Section, December 2009. URL: http://www.ifla.org/files/cataloguing/isbd/area-0_2009.pdf
25. International Standard Bibliographic Description (ISBD): Consolidated Edition /recommended by the ISBD Review Group; approved by the Standing Committee of the IFLA Cataloguing Section, 2010. URL:http://www.ifla.org/files/cataloguing/isbd/isbd_wvr_20100510_clean.pdf
26. ISBD : međunarodni standardni bibliografski opis / preporučila Skupina za pregled ISBD-a ; odobrio Stalni odbor IFLA-ine Sekcije za katalogizaciju ; [s engleskog prevela i predgovor napisala Ana Barbarić]. Objedinjeno izd. Zagreb : Hrvatsko knjižničarsko društvo, 2014
27. ISBD(A) : international standard bibliographic description for older monographic publications (antiquarian) / recommended by the Project Group on the International Standard Bibliographic Description for Older Monographic Publications (Antiquarian) ; approved by the Standing Committees of the IFLA Section on Cataloguing and the IFLA Section on Rare Books and Manuscripts. 2nd rev. ed. München : K. G. Saur, 1991. Dostupno i na: <http://archive.ifla.org/VII/s13/pubs/isbda.htm>. Hrvatski prijevod: ISBD(A) : međunarodni standardni bibliografski opis starih omeđenih publikacija (antikvarnih) / preporučila Projektna grupa za Međunarodni standardni bibliografski opis starih omeđenih publikacija (antikvarnih) ; odobrili stalni odbori Sekcije za katalogizaciju i Sekcije za rijetke knjige i rukopise Međunarodne federacije bibliotekarskih društava i ustanova ; [s engleskog prevela, hrvatske primjere odabrala i izradila Tinka Katić]. 1. hrvatsko izd. (prema 2. prerađenom izd. izvornika). Zagreb : Hrvatsko bibliotekarsko društvo : Nacionalna i sveučilišna biblioteka, 1995
28. Jelenić, Julijan. 1912. Kultura i bosanski franjevci, 1. dio. Sarajevo: Prva hrvatska tiskara Kramarić i M. Raguz, str. 141.
29. Juraj Dragišić (Georgius Benignus) (ante 1445 – 1520) [1499], [*De natura angelica, libri principium \(1499\), versio electronica*](#) (Bartolommeo di Libri, Firenze), dostupno

na <http://www.ffzg.unizg.hr/klafil/croala/cgi-bin/getobject.pl?c.30:1.laud>.

Pristupljeno: 14. 7. 2021.

30. Katarina, Vukić, 2016, Primjena objedinjenog izdamja ISBD-a na opis stare knjige u odnosu na specijalizirani standard ISBD (A), *Vjesnik bibliotekara Hrvatske*, Vol. 59 No.1/2, 311-352.
31. Katičić, Radoslav. 1998. *Litterarum studia - Književnost i naobrazba ranog hrvatskog srednjovjekovlja*. Zagreb: Matica hrvatska
32. Katičić, Radoslav. 2002. Tomo Babić: pisac latinske gramatike i hrvatski jezik. U: *Zbornik o Tomi Babiću*. Alojz Jembrih, ur. Šibenik – Zagreb: Gradska knjižnica Juraj Šižgorić Šibenik – Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu
33. Katičić, Radoslav. *Litterarum studia - Književnost i naobrazba ranog hrvatskog srednjovjekovlja*. Zagreb: Matica hrvatska, 1998, str. 157.
34. Katić, Tinka Digitalizacija stare građe. *Vjesnik bibliotekara Hrvatske*, 2003, vol. 46, n. 3-4, pp. 33-47
35. Klarin, Sofija. 2005. „Pristup digitalnoj baštini“ *Edupoint* 5(31): 12-16. http://eprints.rclis.org/6523/1/edupoint_31_klarin.pdf
36. Knezović, Pavao, 1990, Poezija na latinskom u 19. stoljeću kod franjevaca Bosne Srebrene. *Nova et vetera* 39–40: 253–270.
37. Knezović, Pavao, 2010, Pjesništvo na latinskom sutjeških franjevaca. U: *Zbornik radova – Stoljeća Kraljeve Sutjeske*. Marko Karamatić, ur. Kraljeva Sutjeska - Sarajevo: Franjevačka provincija Bosna Srebrena
38. Knezović, Pavao, 2014, *Polivalentnost latinskog jezika u Bosni i Hercegovini*, Kroatologija 4(2013)1–2, str. 24.
39. Knezović, Pavao, Demo, Šime, 2011, Latinitet u Hercegovini prije 1852. godine. *Hum i Hercegovina kroz povijest – Zbornik radova s međunarodnog znanstvenog skupa*. Knj. I. Ivica Lučić, ur. Zagreb: Hrvatski institut za povijest.
40. Knezović, Pavao. 1987. Bandulavićev rukopis. *Godišnjak Instituta za jezik i književnost u Sarajevu* 16: 211–219
41. Knezović, Pavao. 1990. Poezija na latinskom u 19. stoljeću kod franjevaca Bosne Srebrene. *Nova et vetera* 39–40: 253–270.
42. Knezović, Pavao. 2009. Razvoj franjevačkoga srednjeg školstva u Hercegovini. U: *Franjevci i Hercegovina: zbornik radova s istoimenoga znanstvenog simpozija održanog 6. listopada 2009. u Mostaru u prigodi proslave 800. obljetnice utemeljenja*

Franjevačkog reda /1209. – 2009./. Robert Jolić, ur. Mostar: Hercegovačka franjevačka provincija.

43. Kovačić, Anto Slavko, 1991, *Biobibliografija franjevaca Bosne Srebrene*, Svjetlost, Sarajevo
44. Kuna, Herta, 2008, *Srednjovjekovna bosanska književnost*. Sarajevo: Forum Bosnae.
45. Laszlo, Želimir (2012), Cuvanje i izlaganje, *Muzeologija* No. 48/49, str. 94-97
46. Lejla Hajdarpašić. "Elementi bibliografskog opisa u konsolidiranom ISBD-u vs elementi arhivističkog opisa u ISAD(G)-u". *Građa Arhiva Bosne i Hercegovine* 3, str. 44
47. Mandić, Dominik. 1934. *Hercegovački spomenici franjevačkog reda iz turskoga doba*, sv. I. Mostar: Tisak Hrvatske tiskare, str. 68–71).
48. Mijatović, A. *Ljetopis kreševskog samostana (1765-1817)*, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu*, Vol. 18, No 1., 1985. Dostupno na: file:///C:/Users/pc/Downloads/RZHP_18_24_MIJATOVIC_str_329.pdf. Pristupljeno: 10.04.2020 godine.
49. Milosav, Popadić, 1982, *Pisana riječ u Bosni i Hercegovini od najstarijih vremena do 1918. godine*, Veselin Masleša, Sarajevo
50. Pavić, Stjepan, 2002, *Latinsko pjesništvo bosanskih franjevaca*. *Republika* 58 (7–9): 141-150.
51. Stipčević, Aleksandar. *Nav. dj.* Str. 403 Stipčević, Aleksandar. *Povijest knjige*. 2. prošireno i dopunjeno izd. Zagreb : Matica hrvatska, 2006. Str. 390
52. Šišić, Ferdo. 1914. *Priručnik izvora hrvatske historije*. dio I, čest 1. (do god. 1107). Zagreb: Kr. hrv.-slav.-dalm. zemaljska vlada, str. 214.
53. Tomić, Marijana, 2011, *Stara i rijetka građa u digitalno doba: je li povijesničarima knjige dovoljan bibliografski opis?* *Pančevačko čitalište* 18, 21-24.
54. *Uvjeti za funkcionalnost bibliografskih zapisa: završni izvještaj / IFLA-ina Studijska skupina za uvjete za funkcionalnost bibliografskih zapisa; s engleskog prevela Tinka Katić*. Zagreb: Hrvatsko knjižničarsko društvo, 2004.
55. Vego, Marko. *Zbornik srednjovjekovnih natpisa Bosne i Hercegovine*, knj. 1. Sarajevo: Zemaljski muzej, 1962, str. 141.
56. Willer, Mirna. Barbarić, Ana. *Međunarodna kataložna načela: prikaz i analiza*. *Vjesnik bibliotekara Hrvatske* 52, 1/4(2009). URL: <http://www.hkdrustvo.hr/vbh/broj/99>

57. Zbornik radova sa Znanstvenoga skupa Normizacija osobnih imena u knjižničarstvu i leksikografiji, održanoga u Zagrebu, 15. i 16. svibnja 1996. godine. Urednica Dórica Blažević, izd. Hrvatsko bibliotekarsko društvo, Zagreb
58. Zirdum, Andrija. Filip Lastrić Očevac 1700–1783. Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 1982, str. 101-105.
59. Zmajlović, Zvonimir, 1957, Nastavni planovi klasične gimnazije i njegov razvoj u 350 godina. U: *Zbornik naučnih i književno-umjetničkih priloga bivših đaka i profesora zagrebačke Klasične gimnazije o 350-godišnjem jubileju 1607. – 1957.* Andrija-Ljubomir Lisac, ur. Zagreb: Klasična gimnazija u Zagrebu.99–128